

Lentokuva Vallas OY

Pälkäneen keskiaikaisen kirkon restaurointi- ja tutkimushistoria

Päivi Hakanpää 2009
Museovirasto
Rakennushistorian osasto

Pälkäneen keskiaikaisen kirkon restaurointi- ja tutkimushistoria.....	1
1. Johdanto	3
2. Pälkäneen kirkon historiaa.....	3
3. Ympäristö, maisemanhoitosuunnitelmat ja ympäristöhoito	8
4. Tutkimushistoria ja lähdeaineisto.....	10
4.1 Rakennusarkeologiset tutkimukset ja kirkon mittausdokumentointi.....	12
4.2. Maaperätutkimukset.....	14
4.3. Arkeologiset tutkimukset	14
5. Restaurointihistoria	18
5.1 Kirkon restaurointityöt käynnistyvät 1900-luvun alussa.....	18
5.2 Luhistumisen partaalla oleva kirkko saa ensiapua 1930-luvulla	20
5.3 Vanhan kirkon ympäristöä hoidetaan ja korjaustöitä jatketaan 1950-luvulla	23
5.4 Pitkälliset korjaukset alkavat 1960-luvun ja 1970-luvun taitteessa	26
5.5 Kirkon restaurointityöt 1980- ja 1990-lukujen taitteessa	29
5.6 Kirkon restaurointityöt 2000-luvun alussa	31
6. Lopuksi.....	36
7. Lähteet	38
Piirustukset ja kartat	38
Painamattomat lähteet	38
Painetut lähteet.....	41
Muut lähteet	42
Liite 1	43

1. Johdanto

Pälkäneen vanhaa kirkkoa on korjattu Museoviraston ja sitä edeltäneen Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnassa jo yli sata vuotta. Korjauksista ja niiden yhteydessä tehdyistä tutkimuksista on ollut tietoa heikosti saatavilla. Viime vuosien arkeologisista tutkimuksista on olemassa raportit, ja kaivaustulokset on lähes poikkeuksetta julkaistu. Myös kirkon rakennus- ja taidehistoriaa on käsitelty pitäjänhistorioissa ja keskiaikaisten kivikirkkojen tutkimusten yhteydessä. Tämän vuoksi raportissa keskitytään esittelemään kirkon pitkää korjaushistoriaa. Koska lähdeaineisto on koostunut lähinnä arkistomateriaalista, ovat kirkon korjaustöihin osallistuneet jääneet lähes huomiotta. Heidän muistitietonsa kerääminen toisi korjaushistoriaan aivan uusia näkökulmia.

Kirkko rakennettiin 1400–1500 -lukujen vaihteessa, ja se palveli pälkäneläisiä yli 350 vuotta. Huonokuntoinen ja seurakunnalle pieneksi jäänyt kivikirkko jäi käyttämättömänä raunioitumaan uuden tiilikirkon valmistuttua vuonna 1839. Samalla sen kirkollinen luonne hämärtyi. Autiokirkko joutui ilkeiden kohteeksi. Uusjaossa 1880-luvulla kirkko hautausmaahan päättyi yksityiseen omistukseen. Vanhan kirkon asemasta ja merkittävydestä muinaisjäännöksenä keskusteltiin 1800–1900-lukujen vaihteessa. Kirkon kunnostaminen ja siitä keskustelun herättäminen on ollut useasti pälkäneläisten aktiivisuuden ansiota, mutta myös museoviranomaisten esille nostamaa. Koko autiokirkon historian ajan on noussut esille kaksi kysymystä: Kenen vastuulla on kirkon kunnostaminen ja pitäisikö kirkko kattaa. Kirkon restaurointia ja konservointia muinaisjäännöksenä valvoo sekä ohjeistaa Museovirasto, joka myös myöntää arkeologiset tutkimusluvut. Kirkon ja sen lähiympäristön suojelutoiminnasta vastaa Pirkanmaan maakuntamuseo Museoviraston ja maakuntamuseon yhteistyösopimuksen mukaisesti. Pälkäneen seurakunnalla on kirkon ja sen alueen omistajana sananvaltaa ja vastuuta. Kirkon korjaukset ovat painottuneet sakariston korjaamiseen, kallistuneiden päättyneiden kunnostamiseen tai perustusten lujittamiseen. Korjaamista ovat ohjanneet käytettävissä olevat varat, tai pikemminkin niiden niukkuus. Usein vain kaikkein välttämättöimpiin korjauksiin on voitu ryhtyä. Säilyäkseen Pälkäneen maamerkinä jälkipolville rauniokirkko vaatii jatkuvaa huolenpitoa.

2. Pälkäneen kirkon historiaa

Pälkäneen kivikirkko on rakennettu paikalle, jossa on sijainnut rautakauden lopulla kalmisto. Kirkon läheisyydestä tunnetaan myös neljä rautakautista asuinpaikkaa, joissa asutus on jatkunut näihin päiviin asti. Keskiajan lopulla oli Epaalassa jo kahdentoista, Onkkaalassa yhdentoista ja Kuulialassa seitsemän talon kylä. Neljäs, eli Pappilan rautakautinen asuinpaikka, päättyi kirkon omistukseen.¹ Pälkäne on kuulunut aluksi Sääksmäen emäseurakuntaan. Varhaisin tieto asiasta on vuodelta 1340, jolloin muutamat Laitikkalan, Haralan ja Onkkaalan isännät eivät halunneet maksaa Sääksmäen papin kymmenyksiä. Pälkäne mainitaan vuonna 1409 Kangasalan kappeli-seurakuntana, jolla ei ollut vakinaista pappia tai pappilaa. Papinmaksut suoritettiin Kangasalalle eikä Sääksmäelle. Vuodelta 1445 on peräisin maininta Pälkäneen Pietari-herrasta, joka oli todennäköisesti jo kirkkoherra. Pälkäneen seurakunta on Suvannon mukaan perustettu vuosien 1405 ja 1445 välisenä aikana.²

Kivikirkkoa on alettu suunnitella 1490-luvulla. Useat tutkijat ovat olettaneet, että paikalla on sijainnut jo aiemmin puurakenteinen kappeli tai kirkko. Markus Hiekkasen mukaan kappelikirkko

¹ Mikkola 2002; Mikkola ja Vuoristo 2004; Vuoristo 2005a-b, 58; KA SAY Pälkäne 1540; Suvanto 1972, 143.

² REA 99; Suvanto 1972, 111, 188; FMU 1300; Suvanto 1972, 191–192; FMU 2621.

on rakennettu 1300-luvun jälkipuoliskolla. Ajankohdan hän on päätellyt vanhimpien kaivauksilta löytyneiden rahalöytöjen (KM 2003048 ja KM 98061:1) perusteella. Toinen niistä löytyi haudan täyttemaasta ja toinen sekoittuneesta kerroksesta. Suvannon mukaan on Onkkaalassa saattanut ollut vaatimaton, puinen jumalanpalvelushuone viimeistään 1400-luvun puolivälissä, mutta todennäköisesti jo aikaisemmin. Kirkon korjausten yhteydessä tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa on löytynyt hautojen täytteenä olleesta maasta rautakauden lopun esineistöä sekä rautakauden lopulle, ristiretkiaikaan ajoittuva haudan osa. Paikalle on haudattu vainajia ennen kivikirkon rakentamista, mistä on osoituksena kirkon perustusten leikkaamat, luode-kaakkosuuntaiset haudat. Esa Mikkola onkin tämän perusteella otaksunut, että paikalla on ollut puukirkko tai kappeli.³ Arkeologisissa kaivauksissa ei ole kuitenkaan löytynyt jälkiä tai jäännöksiä, jotka viittaavat paikalla aikaisemmin olleeseen puurakennukseen. Pakanallisen kalmiston siirtyminen kirkon käyttöön perustui vuonna 1229 paavi Gregorius IX:n antamaan lupaan, jonka perusteella kirkko sai hallintaansa Hämeen pakanalliset lehdot ja palvontapaikat.⁴

Pyhälle Mikaelille omistetun kivikirkon runkokuone rakennettiin 29,0 metriä pitkäksi ja 14,3 metriä leveäksi. Yksiläivaisen runkokuoneen kattoholvaukset jäivät muuraamatta. Samanaikaisesti runkokuoneen kanssa tehtiin sen pohjoispuolelle sakaristo, jossa oli 8-jakoinen ristiholvattu katto. Runkokuoneen valmistumisen jälkeen rakennettiin sen eteläpuolelle asehuone, jonka päädyn alaosassa on ulkosaarnastuoli. Asehuoneeseen oli tarkoitus tehdä joko 4- tai 8-jakoinen ristiholvi, mutta myös tämän holvaus jäi toteuttamatta. Kirkon ovi- ja ikkuna-aukkojen muotoilu poikkeaa lähiympäristön muista kirkoista, ja ne ovatkin poikkeuksellisen hienot. Kirkon päätyjen yläosa on muurattu tiilestä. Runkokuoneen länsipäädyssä ja asehuoneen eteläpäädyssä on hammastiiiprofilointia. Lisäksi on länsipäädyssä löytynyt laastiin raaputettuja kuvioita, joiden tulokinnasta on esitetty erilaisia versioita. Markus Hiekkasen mukaan kirkko on suunniteltu ja muurattu vuosien 1495 ja 1505 välisenä aikana.⁵

Kuva. A. Reinholmin piirustus vuodelta 1879 Pälkäneen vanhan kirkon ikkunoista ja asehuoneen päädyistä. Museoviraston, Historian kuva-arkisto.

³ Hiekkänen 2007, 318; Suvanto 1972, 194. Mikkola 2002, Mikkola ja Vuoristo 2004; Mikkola 2004a, 31, 35.

⁴ FMU 77, Läntinen 1987, 141.

⁵ Hiekkänen 2007, 319–321; Pettersson 1955, 617–619; Knapas 1973, 8-10.

Kirkon korjauksista on säilynyt vain muutamia tietoja 1600-luvulta. Kaksi talonpoikaa kiisteli keskenään vuonna 1628 kirkolle tehdystä 18 päivätyöstä. Kirkon vanhimmassa inventaariluettelossa vuodelta 1642 mainitaan jo kellotapuli. Sitä ilmeisesti korjattiin vuonna 1658, jolloin osa Rukolan kylän talollisista tuomittiin sakkoihin heidän viivytyään tukkien ja lautojen toimittamisessa kellotapulien työmaalle. Vuosisadan vaihteessa kirkkoa korjattiin ahkerasti. Sakariston alle rakennettiin viinikellari vuonna 1692. Samalla korjattiin sakariston ikkunoiden ristikot. Seuraavana vuonna muurattiin kirkkoon pilarit, joita varten toimitettiin Luopioisista yhdeksän tynnyriä kalkkia. Lisäksi ostettiin tuhat tiiltä. Asiakirjasta ei käy ilmi, tulivatko pilarit kirkon sisä- vai ulkopuolelle. Vuonna 1694 kalkkia tarvittiin vielä neljä tynnyrillistä. Puutöihin palkattiin nikkari. Korjaukset jatkuivat vielä vuosina 1696 ja 1700.⁶

Ison vihan jälkeen kirkko kaipasi perinpohjaista korjausta, joka rahoitettiin osittain valtakunnasta kerätyllä kolehdilla vuonna 1725. Suurin osa keräysvaroista käytettiin uuden kirkonkellon ja muun esineistön hankkimiseen. Korjaukset tehtiin pälkäneläisten päivätöinä ja varoja käytettiin vain joidenkin korjausmateriaalien hankkimiseen sekä ammattimiesten palkkaamiseen. Kirkon paanukatto uusittiin ja ikkunat sekä kirkkoaita korjattiin vuonna 1726. Kostianvirran taistelupaikkoja kuvaavassa kartassa vuodelta 1713 on kellotapuli merkitty kirkon itäpuolelle. Uusi kellotapuli valmistui vuonna 1730 ja muutamia vuosia myöhemmin kirkkoon tehtiin uusi lattia. Kellotapuli on rakennettu todennäköisesti vanhalle paikalleen, sillä se on merkitty vuoden 1756 karttaan kirkon itäpuolelle, maantien viereen. Kirkon seiniin syntyneitä halkeamia paikattiin ja korjattiin vuonna 1740. Naisten puolen lehteri uusittiin vuonna 1744. Kaksi vuotta myöhemmin korjattiin kirkon seiniä sisäpuolelta. Rappauksen ja valkaisun teki turkulainen muurarimestari Askolin. Venäläiset olivat polttaneet kirkon aidan puuosat vuonna 1713. Kiviaidan korjaamisesta on maininta 1700-luvun puolivälistä. Työ oli jaettu talojen kesken. Kellotapuli purettiin vuosina 1761–1762. Muurarimestari Hägerin johdolla rakennettiin uusi tapuli, joka oli pinta-altaan noin 10 x 10 metriä.⁷

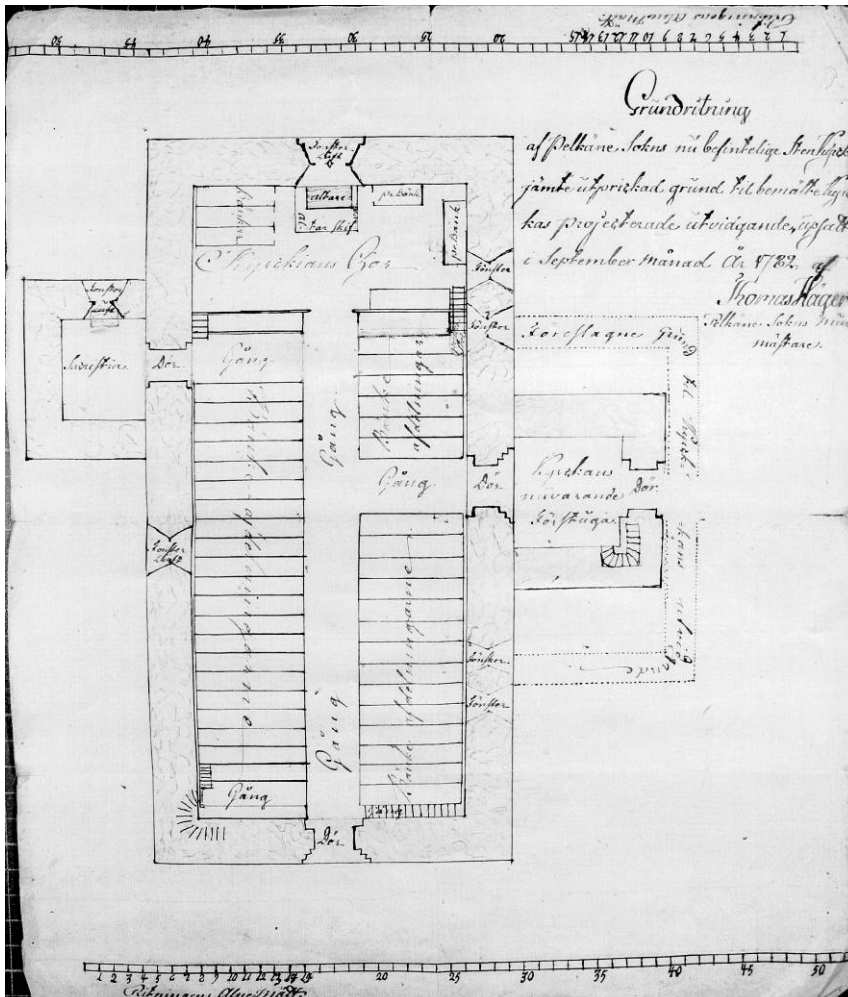

Kuva. Carl von Kugelgenin maalaus Pälkäneen kirkosta vuodelta 1818. Museovirasto, Historian kuvaarkisto.

⁶ Wallinheimo 1913, 405; Koukkula 1972, 556–557.

⁷ Wallinheimo 1913, 405; Koukkula 1972, 300, 558, 560, 572; Kartta vuodelta 1713, neg. 79277, Museovirasto; Kartta vuodelta 1756, KA MHA H62 2/1.

Kirkko oli jäänyt kasvaneelle seurakunnalle liian pieneksi. Muurarimestari Häger laati suunnitelman kirkon laajentamisesta vuonna 1782. Suunnitelmissa oli purkaa asehuone ja rakentaa sen tilalle suurempi. Laajennussuunnitelmia ei kuitenkaan toteutettu pitäjäläisten vastustuksesta johtuen.⁸ Kirkon kunnostaminen oli 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa esillä uudelleen. Itäpääty oli irronnut sivuseinistä noin 15 cm ja vain katto piti kirkkoa koossa. Esille nousi uudelleen kysymys huonokuntoisen ja seurakunnalle pieneksi jääneen kirkon laajentamisesta ja korjaamisesta. Nyt suunnitelmissa oli eteläseinän ja itäpäädyn purkaminen ja kirkon laajentaminen näihin suuntiin. Kokonaan uuden kirkon rakentamista ehdotettiin vuonna 1808.⁹ Vanhaa kirkkoa voitaisiin käyttää vielä niin kauan, että varoja uuden rakentamiseen saataisiin kerättyä. Tämä edellytti kuitenkin itäpäädyn purkamista ja korvaamista lautapäädellä. Toimeen ryhdyttiin vuonna 1811, jolloin itäpäädyn yläosasta purettiin lähes 3,5 metrin verran seinää. Tilalle tehtiin päätyseinä laudasta. Päädyn tukemiseksi muurattiin vielä "kivipylyväät". Luuhuone kaipasi myös kunnostusta ja kirkkopiha puhdistamista luista ja päakkaloista.¹⁰ Kellotapuli oli huonossa kunnossa jo vuonna 1820, vaikka se oli äskettäin laudoitettu. Kirkon sisäkatosta oli lautoja osittain irti. Pälkäneläiset päätyivät loppujen lopuksi rakentamaan uuden tiilikirkon, joka valmistui vuonna 1839.¹¹

Kuva. Kirkon laajennussuunnitelma vuodelta 1782. Hämeenlinnan maakunta-arkisto, III J:1.

⁸ Wallinheimo 1913, 405; Koukkula 1972, 560; Kirkon pohjapiirros vuodelta 1782, III J:1 Hämeenlinna maakunta-arkisto.

⁹ Wallinheimo 1913, 406–407; Koukkula 1972, 560–561.

¹⁰ Wallinheimo 1913, 409–412.

¹¹ Wallinheimo 1913, 414; Koukkula 1972, 576.

Kirkon aita purettiin uuden hautausmaan aidan rakennustarpeiksi. Vanhan kellotapulin rakennusaineista osa myytiin huutokaupalla Ruokolan kartanolle ja puolet käytettiin uuden kirkon rakennustarpeiksi. Vanhan kirkon lattialautojen ja puupenkkinen kohtalosta on kaksi erilaista tietoa. Wallinheimon mukaan ne vietiin uuteen kirkkoon, kun taas Vuorensolan mukaan ne myytiin huutokaupalla. Joka tapauksessa vanhaan kirkkoon jäi avoimia hautoja, jotka peitettiin soralla 1840-luvun lopulla. Vanhaa kirkkoa käytettiin 1860-luvulle asti leikkaahuoneena ja ruumiiden säilyttämiseen.¹² Kirkko jäi hävityksen valtaan. Rikottuja hautakiviä ja arkkuja sekä niistä ulos kiskottuja ruumiita oli ympäriinsä. Itse kirkkorakennuskin rappeutui. Sen paanukatto oli ränsistynyt ja sisäkatto hävinnyt.¹³ Ilkivaltaa yritettiin hillitä määräämällä 25 markan sakko hautausmaahan rikkojalle. Lattia peitettiin uudelleen hiekalla vuonna 1882, jotta haudat saisivat olla rauhassa. Samalla huomattiin, että kirkko oli kallistunut itään päin ja asehuoneen pääty oli irronnut sivuseinistä.¹⁴

Vanhan kirkon alue joutui uusjaossa vuonna 1885 yksityiselle. Onkkaalan isäntä Juho Anttila käytti kirkkoa heinäsuojana ja sen ympäristöä vasikkahakana ja sikolaitumena. Vastoin kirkkolakia oli kirkkomaata luovutettu pois yleisessä maanjaossa. Mutkallisten toimenpiteiden jälkeen maa-alue pakkolunastettiin takaisin seurakunnalle.¹⁵ Arkeologinen toimisto kävi tutustumassa Pälkäneen vanhaan kirkkoon vuonna 1885. Toimisto lähestyikin tuomiokapitulia pyytäen Pälkäneen seurakuntaa pitämään huolta pyhäköstään. Tämä herätti keskustelua kirkon kunnostamisesta ja uuden katon rakentamista kirkkoon. Seurakunta päättikin antaa kattotarpeet, muttei suurista kustannuksista johtuen pystynyt kattamaan kirkkoa. Arkeologinen toimisto ei pitänyt autiokirkkoa muinaistieteellisesti niin merkittävänä, että uuden katon rakentaminen olisi tarpeellista. Seurakunnan tuli pitää huolta haudoista täyttämällä ne ja varustamalla kirkon sisäänkäynti tukevalla ovella. Hautojen peitoksi tuotiinkin soraa. Vuonna 1901 jouduttiin taas peittämään mullalla esiin tulleita arkkuja.¹⁶ Kirkon katto romahti joulukuussa 1890. Seuraavana keväänä purkivat seurakuntalaiset romahtanutta kattoa kirkkoherran johdolla. Purettu rakennusmateriaali myytiin huutokaupalla.¹⁷

Kuva. Vasikat laidunsivat kirkkomaalla vuonna 1892.

John Stolpe Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg. 79096.

¹² Wallinheimo 1913, 414; Koukkula 1972, 565; Vuorensola 1988, 28.

¹³ Heikel 1882, 89.

¹⁴ Wallinheimo 1913, 417.

¹⁵ Vuorensola 1988, 229–231.

¹⁶ Wallinheimo 1913, 417–418, 420, 425; Vuorensola 1988, 229.

¹⁷ Wallinheimo 1913, 421.

3. Ympäristö, maisemanhoitosuunnitelmat ja ympäristönhoito

Pälkäneen keskiaikainen kirkko sijaitsee peltojen keskellä, Pälkänevedtä ja Mallasvettä erottavalla kapealla kannaksella. Kirkkoa ympäröi noin 4500 m²:n laajuinen hautausmaa, jota aikaisemmin reunusti kiviaita. Kirkon länsipuolella on Tampere-Lahti –valtatie. Tie on kulkenut 1700–1800-luvuilla kirkon itäpuolella, lähes samoilla kohdilla kuin nykyinen Pappilantie ja Vanhankirkontie.¹⁸ Maisemasta ovat hävinneet kirkon luoteis- ja eteläpuolella olleet kulkuväylät, jotka yhtyivät vanhaan päätiehen kirkon itäpuolella. Rauniotie rakennettiin kirkon luoteis- ja pohjoispuolelle vasta 1990-luvulla. Vuoden 1756 karttaan on merkitty kirkon lounaispuolelle pitäjänmakasiini, joka on sijannut nykyisen Rauniotien ja Finntavernaan johtavan tieliittymän kohdalla.¹⁹

Huomattavin muutos kirkon ympäristössä ennen uusien teiden ja huoltamoiden rakentamista on tapahtunut 1600-luvun alussa. Silloin Mallasveden ja Pälkäneveden välisen Kostianojan eli Hikiänojan kohdalle puhkesi uusi, entistä leveämpi vesiväylä, Kostianvirta. Samalla Pälkäneveden pinta laski lähes 3,5 metriä. Maan kohoaminen nopeammin luoteessa kuin muualla oli aiheuttanut tulvia järvioltaiden kaakkois- ja etelärannoilla. Vuonna 1604 tapahtuneesta luonnonmullistuksesta on säilynyt kuvaus, jossa kerrotaan veden vieneen mennessään maantiesillan ja myllyt. Suurella jyminällä ja maan järjessä oja halkesi koskeksi. Tulvavedet tekivät tuhoa vielä alavesistöissäkin.²⁰ Kalevi Virkkalan mukaan on Pälkäneveden pinta ennen luonnonmullistusta ollut noin 89 metrin korkeuskäyrän kohdalla. Sen jälkeen rantaviiva laski noin 85,5 metrin korkeuskäyrälle, jolla se pysyikin aina vuoteen 1819 asti. Tuolloin myös Mallasveden ja Roineen pintoja laskettiin. Pekka Kauppi on todennut mittauksissaan veden pinnan yltäneen 90–91 metrin korkeuskäyrille asti ennen luonnonmullistusta. Tämän perustella vedenpinnan lasku on saattanut olla jopa 4,5 metriä.²¹ Joka tapauksessa järven ranta oli siirtynyt noin 250 metriä kauemmaksi kirkosta. Ennen veden pinnan alenemista on matkaa Pälkäneveden rannalta kirkolle ollut vain 400 metriä. Todennäköisesti tulvia on ollut jo ennen luonnonmullistusta. Koska tasaisessa maastossa myös kevät- ja syystulvat ovat levinneet laajoille alueille, on vesi saattanut ulottua välillä varsin lähelle kirkkoa. Tulvat, yhtäkkinen veden pinnan huomattava lasku, sekä uuden uoman puhkeamisesta aiheutunut ”maanjäristys” ovat hyvinkin voineet vaikuttaa kirkon perustuksiin jo 1600-luvulla. Asiaa ei kuitenkaan ole tutkittu.

Kirkon maisema on ollut avoin 1900-luvun alkuun asti, mutta jo 1920–1930-luvuilla kirkkoa ympäröi tiheä puusto. Alueen metsittyminen on alkanut, kun laiduntaminen ja heinän teko lopuivat kirkon siirryttyä takaisin seurakunnan omistukseen. Kirkon ympärille istutettiin pensasaita 1900-luvun alussa ja myös kirkkoherran tiedetään istuttaneen paikalle muutamia puita.²² Raunioiden rapautumista nopeutti kasvillisuus, jota raivattiin jo 1950-luvun korjausten yhteydessä.²³ Ensimmäisen maisemanhoitosuunnitelman laati Saarioisten taimiston puutarhasuunnittelija Malmsten vuonna 1974. Museovirasto piti suunnitelman runsaita perenna- ja pensasryhmiä keskiaikaisen kirkon ympäristöön sopimattomina. Museovirasto esitti suunnitelmassa mainittujenkin puiden poistamista sekä puuston raivaamista etenkin kirkon seinien vierestä, matalakasvuisten

¹⁸ Tiusanen 2005; Mikkola ja Vuoristo 2004.

¹⁹ Maisemasuunnittelu Hemgård 2006, kartta M-ARK 227:2, Kartta vuodelta 1756, KA MHA H62 2/1.

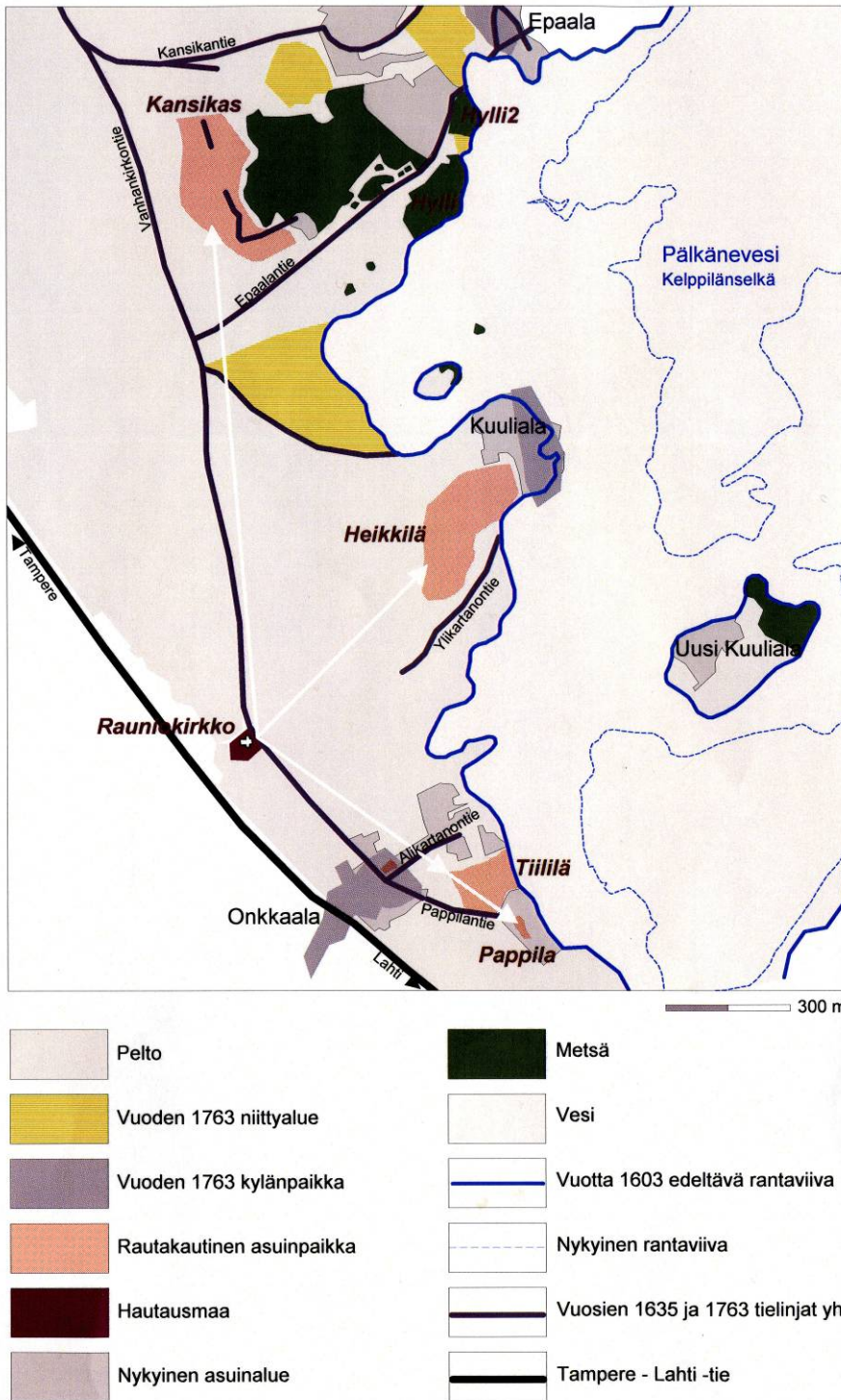
²⁰ Virkkala 1972, 33; Jutikkala 1977, 71; KA 4371, fol 19; Koukkula 1972, 403–404;

²¹ Virkkala 1972, 33; Kauppi 2004, 37.

²² Hemgård, Koivunen ja Levonmaa 2006, Pälkäneen kirkon arkisto; Wallinheimo 1913, 429; Vuorensola 1988, 231.

²³ E. O. Kivistön kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä, MV, hist.top.ark.

heinikon niittämistä 2-3 kertaa kasvukautena, kuluneiden kulkureittien paikkaamista hiekalla ja pihlajataimikon raivaamista.²⁴

Kuva. Karttaan on merkitty rantaviiva ennen vuotta 1604, rautakautiset asuinpaikat, 1700-luvun kylät ja niiden niityt sekä pellot. (Katja Vuoristo 2005, 59)

²⁴ Helena Saatsin laatima lausunto ja ohjeistus Pälkäneen rauniokirkon ympäristön kunnostamisesta. 13.9.1974.

Maisemanhoitosuunnitelman päivittäminen tuli ajankohtaiseksi vuonna 1995. Maisema-arkkitehti Anne Rihtniemen laatimassa suunnitelmassa selvitettiin maiseman muuttuminen 1800-luvun lopulta lähtien, sekä arvioitiin puuston ikää, alkuperää ja kuntoa. Hoitosuunnitelmassa raunion ympäristö oli tarkoitus palauttaa alkuperäiseen, avonaiseen ulkoasuunsa kaatamalla vanhoja puita pois. Rauniokirkon suojaksi oli tarkoitus jättää pohjois-, kaakkois- ja lounaspuolille puuryhmät. Niiden tueksi ehdotettiin istutettavaksi vaahteroita. Muun ympäristön hoidoksi suositeltiin aluskasvillisuuden niittämistä 1-2 kertaa kesässä. Suunnitelmassa mainittiin myös kirkkomaata kiertävien kivipylväiden väliin lisättävät ketjut. Puiden kaatamisen jälkeen suositeltiin kirkon valaistuksen muuttamista.²⁵ Vain kirkon seinän lähellä olevia puita kaadettiin suunnitelman mukaisesti.

Pälkäneen vanhan kirkon ympäristö sai uuden, Maisemasuunnittelu Hemgårdin laatiman hoitosuunnitelman vuonna 2006. Sen tavoitteena oli turvata ympäristön arvojen säilyminen ja tarjota entistä paremmat puitteet kehitettäessä rauniokirkkoa matkailukohteena. Kesällä 2005 arvioitiin puiden kunto ja ikä. Suunnitelmaan liittyi myös kartta, johon oli koottu ympäristön säilyneitä ja poistettuja rakenteita. Suunnitelmassa ehdotettiin, että kirkkomaan länsi- ja lounaisosien runsaasti kukkivia niittylajeja vaalittaisiin niittämällä. Kirkkomaan rajauksen korostamiseksi ehdotettiin graniittipylväiden väliin rauta- tai teräsketjua, sekä kahta porttia, jotka toteutettiin vuonna 2007. Samalla esitettiin, että vuonna 1982 pystytetty Castrenin suvun muistomerkki siirrettäisiin kirkkomaan etelärajalalle, ja että vanha opastaulu korvattaisiin uudella. Nykyisen puuston kaatamista suositeltiin sitä mukaa, kun niiden kunto sitä vaatii. Näin saataisiin palautettua kirkon ympäristön avaruutta. Nykyiset ja tulevat kannot poistettaisiin jyrsimällä. Suunnitelmassa myös ehdotettiin tienvarren vaahteroiden harventamista, jotta näkymä rauniokirkolle pysyisi avoimena. Samalla suositeltiin kirkon ympäristön niittämistä 2-3 kertaa kasvukaudessa. Kirkon sisäosaan ja sen käytäville ajateltiin istutettavan nurmikko, joka leikattaisiin 2-4 kertaa kuukaudessa. Myös valaistukseen kiinnitettiin huomiota suunnitelmassa.²⁶

Rauniokirkon ympäristö on ollut vuodesta 1994 lähtien Museoviraston hoitoyksikön työkohteena. Kirkkomaata on niitetty säännöllisesti kaksi kertaa kesässä, kirkkoa ympäröivää puustoa on harvennettu sekä kasvillisuutta on poistettu kirkon seinistä. Puuston poistaminen on ollut välttämätöntä, koska puusto aiheuttaa raunioille kosteusvaurioita ja puiden juuret rikkovat seinien perustuksia. Lisäksi vanhat, lahot puut voivat kaatuessaan vahingoittaa rauniota. Maastoa on myös tasattu kirkon pohjoispuolella. Alueen muustakin siisteydestä on huolehdittu mm. siirtämällä irtokiviä kirkkoaitaan ja siivoamalla roskia pois. Vanhankirkon suojeluyhdistys on osallistunut hoitotalkoisiin vuodesta 2005 lähtien.²⁷

4. Tutkimushistoria ja lähdeaineisto

Pälkäneen keskiaikainen kirkko on ollut antikvaarisen kiinnostuksen kohteena 1800-luvun lopulta lähtien. Ensimmäinen maininta rakennusarkeologisista tutkimuksista on vuodelta 1955. Sakariston tutkimuksista on säilynyt käsinkirjoitettu selostus ja piirustusluonnos.²⁸ Muurarimestari Thomas Häger on laatinut vanhimman säilyneen mittauksiin perustuvan pohjapiirustuksen vuon-

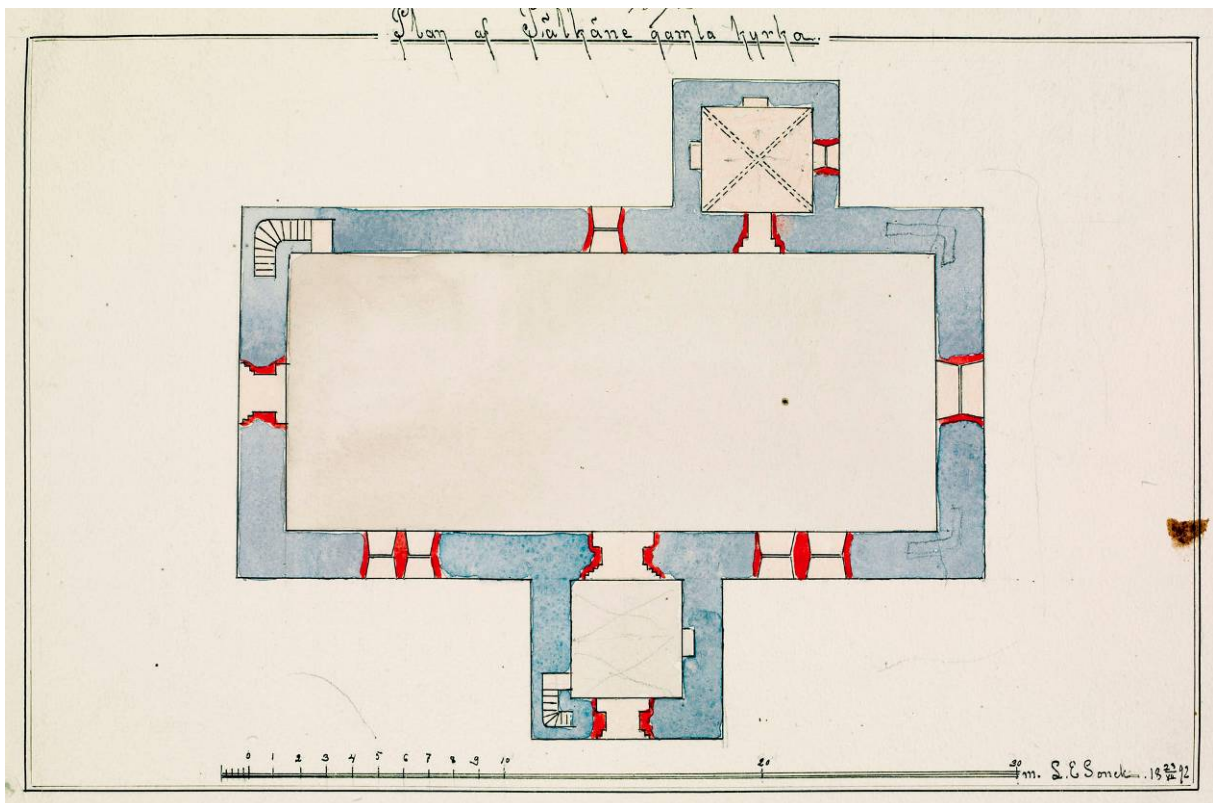
²⁵ Rihtniemi 1995.

²⁶ Hemgård, Koivunen ja Levonmaa 2006 Pälkäneen kirkon arkisto; Selja Flinkin laatima muistio Pälkäneen rauniokirkolla sijaitsevan Castrènin muistomerkin siirtämisestä 8.2.2008; Selja Flinkin ja Olli Cavenin laatima muistio Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä 31.1.2007, RHOA; Suominen 2007, RHOA.

²⁷ Museoviraston muinaisjäännöstenhoitokisteri. Raunion ympäristön hoidosta on vastannut tutkija Olli Soinen; Markus Hiekkasen, Sakari Mennun ja Henrik Wagerin laatima kertomus virkamatkasta 13.3.1995. Pälkäneen rauniokirkon ympäristön suunnittelu. RHOA.

²⁸ Palmrothin piirustus ja selostus Pälkäneen vanhan kirkon sakariston ovenpielistä 3.8.1955, MV, hist.top.ark.

na 1782. Piirustus liittyi kirkon laajennussuunnitelmiin. Kirkon katon romahtamisen jälkeen teki Muinaismuistoyhdistys retken Pälkäneen kirkolle vuonna 1892. Retkestä on säilynyt Emil Nervanderin tutkimus länsiseinän kalkkimaalauksesta ja L. E. Sonckin akvarellimaalaus, jossa on kuvattu kirkon pohjakaava. Aikaisempaan pohjapiirustukseen verrattuna on tässä piirustuksessa tarkennettu oviportaalien, portaikkojen, sekä asehuoneen ja sakariston komeroiden kuvauksia. Kiinnostavia yksityiskohtia ovat itäpäädyn ja runkokuoneen seinien väliin merkityt ohuet viivat sekä suorakulmaiset palkit, jotka kuvaavat runkokuoneen ja itäpäädyn mahdollisia murtumakoh-
tia ja ehkä niiden korjauksia. Seinien jatkuvat kallistumis- ja halkeiluongelmat johtivat maaperä-
tutkimuksiin rauniokirkon ympäristössä vuonna 1963. Perustusten vahvistaminen ja vedenpoisto-
järjestelmän kaivaminen käynnistivät vuonna 1992 kirkon arkeologiset tutkimukset, joista uu-
simmat on tehty vuonna 2007.

Kuva. Lars Sonck maalasi 21-vuotiaana opiskelijana Pälkäneen vanhan kirkon pohjakaavasta kuvan, jossa kiviosat on merkitty sinisellä ja tiiliosat punaisella värillä. Lars Sonck Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg. 79097.

Kirkon vanhinta arkistomateriaalia säilytetään Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Seurakunnan asiakirjoista on käsin kopioituja kappaleita myös Museoviraston historian arkistossa. Asiakirjoista on säilynyt inventaariluetteloiden sarja vuosilta 1738–1872. Niissä on merkintöjä mm. kirkon korjauksista vuosilta 1744, 1746, 1753–1755, 1761–1762, 1767, 1771, 1793 ja 1811. Kirkon korjaukseen käytettyjen varojen tilityksiä on säilynyt vuosilta 1727–1738. Vanhin asiakirja on vuodelta 1604.²⁹ Korjauksiin ja tutkimuksiin liittyvää 1800-luvun lopun ja tätä nuorempaa arkistomateriaalia säilytetään Pälkäneen kirkon arkiston lisäksi Museoviraston historian topografisessa arkistossa ja rakennushistorian osaston arkistossa. Aineisto sisältää kirkon korjaussuunnitelmia, muutamia raportteja toteutuneista suunnitelmista, sekä lausuntoja ja matkakertomuksia, joista käy ilmi mm. kirkon silloinen kunto. Vähiten aineistoa on säilynyt 1960-luvun lopun suunnitel-

²⁹ Pälkäneen seurakunnan arkisto I Ba:1 ja II Eb:2, Hämeenlinnan maakunta-arkisto.

mista ja korjauksista. Museoviraston piirustusarkistossa on lähes 30 mittapiirustusta ja viitisenkymmentä arkeologisiin kaivauksiin liittyvää mittausdokumenttia. Korjausten ja kaivausten yhteydessä on kirkkoa dokumentoitu myös valokuvaamalla. Aineistoa säilytetään Museoviraston historian kuva-arkistossa ja rakennushistorian osaston arkistossa.

Kirjallisuudessa kirkkoa ovat käsitelleet Wiljo-Kustaa Kuuliala, Seppo Suvanto, Timo Koukkula ja Hannu Vuorensola pitäjän historioissa. Varhaisin katsaus on Pälkäneen kappalaisen, J.W. Wallinheimon selostus Pälkäneen kirkon vaiheista. Artikkeliansa varten hän oli perehtynyt kirkon 1600–1800 –lukujen asiakirja-aineistoon.³⁰ Kirkkorakennusta ovat tutkimuksissaan käsitelleet mm. Lars Pettersson ja Markus Hiekkänen.³¹ Pälkäneen Joulu -lehdessä on kautta vuosikymmenien kirjoitettu kirkon korjauksista ja sen historiasta. Lähes kaikkien arkeologisten tutkimusten tuloksia on julkaistu ”Muinaistutkija”-lehdessä ja ”Pirkanmaan alta” –sarjassa.³²

4.1 Rakennusarkeologiset tutkimukset ja kirkon mittausdokumentointi

Kirkon rakennustutkimuksista on arkistoon talletettu hyvin vähän aineistoa. Vanhin säilynyt dokumentti on R. Palmrothin tekemä sakariston oviaukon tutkimus vuodelta 1955. Tutkimukset liittyivät suunnitelmiin korjata osittain sortunut tiilirakenteinen oven pieli. Niukkasanaiseen selostukseen on merkitty mitattujen tiilien koot ja laastisaumojen paksuudet. Oviaukon piirrokseen on merkitty oven piilien profilointi sekä luonnosteltu sen tiiliä. Oviaukon kynnyksen kohdalle on merkitty suuri laattakivi.³³ Kirkon länsipäädyn maalauskoristelu tutkittiin ja dokumentoitiin vuonna 1973 päädyn korjausten yhteydessä. Dokumentointia täydennettiin vuonna 1989 ennen huonokuntoisten koristekuvioiden siirtämistä Museoviraston kokoelmiin. Päätykolmion tiiliosassa oli kaksi puolen tiilen syvyistä ja laastipohjaista kuvakenttää, joihin oli uurrettu puoliympyröitä ja ympyröitä, vinoristi, värillisiä vinopinnoitettuja nauhoja, ja ihmisfiguuri. Koristekuvion ihmishahmosta on esitetty kolme erilaista tulkintaa. Vuonna 1892 Emil Nervander tulkitsi hahmon nousevaksi Kristukseksi. Seppo Suvanto on tulkinnut saman hahmon ja sen alapuolella olevan kuvion tarkoittavan Sture-suvun vaakunaa. Marja-Terttu Knapas on todennut, että ympyräkuviot jäljittelevät Hämeen keskiaikaisissa kirkoissa esiintyviä tiiliympyröitä ja ihmishahmon kuvaamisessa on yritetty tavoittaa kristillistä symboliikkaa. Markus Hiekkänen arvelee, että ihmishahmo saattaa esittää myös kirkon rakennusmestaria laastikauha kädessään.³⁴ 1990-luvun alussa tehtyjen korjausten yhteydessä tutkittiin myös länsipäädyn ikkuna. Kari Uotilan tutkimustulosten mukaan ikkunan ulkopuolinen osa on lähes kokonaan alkuperäistä tiilirakennetta ja vain ikkunan karmin alaosa on korjattu.³⁵ Uusien korjausten yhteydessä on rakennuskonservaattori Virve Suominen laatinut vauriokartoituksen ennen korjauksia. Korjatut kohteet on myös dokumentoitu piirtämällä ja valokuvaamalla. Korjausmenetelmät ja käytetyt materiaalit on kirjattu ja niistä on tehty raportit.³⁶

³⁰ Kuuliala 1949; Suvanto 1972, Koukkula 1972, Vuorensola 1988; Wallinheimo 1913.

³¹ Pettersson 1955; Hiekkänen 1994, 1995; 2007.

³² Nykänen ja Nykänen 1999; Mikkola 2004a-b.

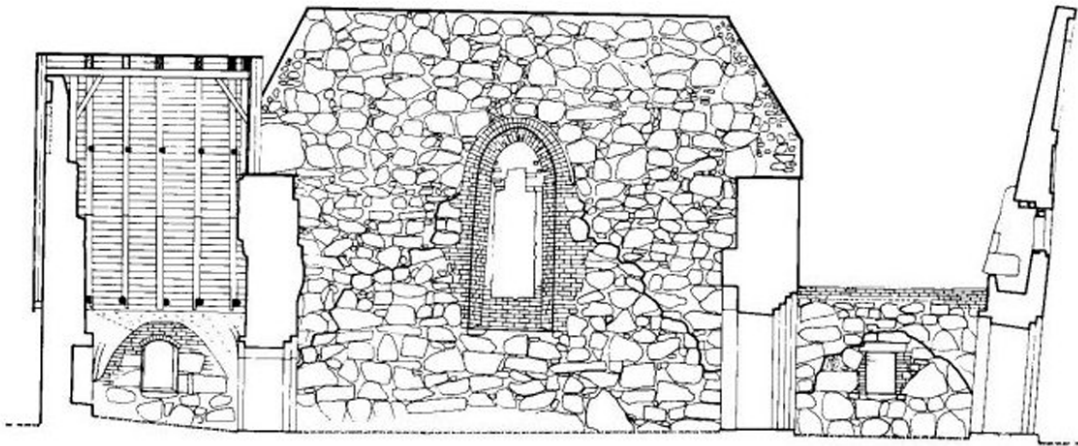
³³ Palmrothin laatima piirustus ja selostus Pälkäneen vanhan kirkon sakariston ovenpielistä 3.8.1955, MV, hist.top.ark.

³⁴ Veijo Laineen tekemä maalauskoristelun mittausdokumentointi vuodelta 1973, RHOA; Pälkäneen rauniokirkon länsipäädyn koristekomeroitten rappauspintaan uurrettujen kuvioitten talteenotto 4.9.1989, RHOA; Konservattori Pentti Pietarilan suullinen tiedonanto 14.1.2009; Suvanto 1972, 198; Knapas 1973, 8-10; Hiekkänen 2007, 320–321.

³⁵ Kari Uotilan laatima raportti Pälkäneen kirkon länsipäädyn ikkunasta 20.8.1991, RHOA.

³⁶ Virve Suominen laatima raportti Pälkäneen vanhan kirkon sakariston katteen muutostöistä vuonna 2007 ja raportti Pälkäneen vanhan kirkon läntisen eli pääsisäänkäynnin restauroinnista vuonna 2008, RHOA.

Korjausten yhteydessä on rauniokirkosta tehty mittapiirustuksia, joita ei ole kuitenkaan sidottu mihinkään koordinaatti- tai korkeusjärjestelmään. Rakennuspiirtäjä Theodor Lindquist laati vuonna 1952 kirkosta pohjapiirroksen sekä pituus- ja poikkileikkauksen. Rakennushistorian arkistossa on kolme kirkkoon liittyvää piirustusta, joissa ei ole tekijän signeerausta eikä päivämäärää. Kuultopaperille on piirretty pääty- ja sivufasadit sekä osa pituusleikkauksesta. Piirustuksiin on kirjoitettu kattamissuunnitelma. Kyseessä saattaa olla vuoden 1952 tai vuoden 1953 suunnitelmat. Ensimmäisen lupautui laatimaan arkkitehti Wickberg ja jälkimmäisen suunnitelman arkkitehti Riihimäki. Piirustustavasta päätellen kyseiset luonnokset voivat olla myös arkkitehti Esko Vormalan tekemät.³⁷ Hän on tehnyt myös suunnitelmapiirustuksia asehuoneen vahvistamisesta, sekä yhdessä Maire Heikkisen kanssa suunnitellut sakariston lautakaton 1970-luvulla.³⁸ Mittaus-tekniikka Oy teki vuonna 1989 kirkosta fotogrammetrisiin mittauksiin perustuvat piirustukset, joihin on merkitty mm. päätyfasadien kivet ja tiilet. Mittausten yhteydessä laadittiin myös kirkon pituusleikkaus.³⁹ Rakennushistorian osaston piirtäjät ovat täydentäneet rauniokirkon mittauksia 1990-luvulla. Uusimmat mittaukset on tehty joulukuussa 2008. Laserskannaukseen perustuvan menetelmän avulla tuotetaan mittatarkat pohja-, leikkaus- ja julkisivukuvat. Dokumentointi on tarkoitus myös kiinnittää valtakunnan koordinaatistoon ja korkeusjärjestelmään. Mittauksia jatketaan vielä keväällä 2009.⁴⁰

Kuva. Kirkon poikkileikkaus vuodelta 1989. Mittatekniikka oy.

³⁷ Rakennushistorian osaston päiväämättömät piirustukset 635:1:1-3; Theodor Lindqvistin mittapiirustukset vuodelta 1952; E. O. Kivistön kertomus Valtionarkeologin ja Muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehdin mukana tekemästään virkamatkasta Pälkäneelle 12.11.1951, MV, hist.top.ark. ; E. O. Kivistön kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä, MV, hist.top.ark.; Yliintendentti Sakari Mennun suullinen tiedonanto 30.1.2009.

³⁸ Esko Vormalan laatima suunnittelupiirustus asehuoneen vahvistamisesta vuodelta 1974, RHOA; Esko Vormalan ja Maire Heikkisen laatima suunnittelupiirustus sakariston lautakatosta vuodelta 1978, RHOA.

³⁹ J. Luodon laatimat mittapiirustukset Pälkäneen rauniokirkon pituusleikkauksesta ja päätyfasadista vuodelta 1989, RHOA.

⁴⁰ Suullinen tiedonanto Tutkija Ilari Kurri 26.1.2008. Mittauksen tekivät Hannu Heinonen ja Nina Heiska Nordic Geo Center Oy:stä.

4.2. Maaperätutkimukset

Kirkon huonon kunnan arveltiin jo 1900-luvun alussa johtuvan liian löysästä maaperästä.⁴¹ Kirkon perustusten vahvistamisesta, varsinkin itäpäädyn osalta, keskusteltiin 1950-luvun korjausten alkaessa.⁴² Uusien vaurioiden syyn selvittämiseksi tehtiin pohjatutkimuksia kesällä 1963. Tuoloin kaivettiin yhdeksän kuoppaa kirkon perustusten viereen. Lisäksi otettiin kahdeksan kairausnäytettä. Niiden tuloksena oli, että kirkko oli perustettu routimattomalle, hienolle hiekka- ja hietamaalle. Perustuskivien väliin oli kertynyt routivaa maata. Seinien liikkumisen syyksi todettiin laastin huuhtoutuminen kivien väleistä. Tämän seurauksena vesi pääsi saumoihin, joissa se jäätyessään laajeni ja aiheutti vaurioita. Tutkimukset ulottuivat kymmenen metrin syvyyteen asti, mistä ei vielä tavattu pohjavettä. Tutkimuksissa saatiin tietoa myös kirkon perustuksista. Ne oli ladottu ilman laastia kivistä, joiden halkaisija vaihteli 30–140 cm:n välillä. Perustukset ulottuivat noin 0,8–1,6 metrin syvyyteen.⁴³ Maaperätutkimuksia täydennettiin vuonna 1996. Päättyneiden korjausten jälkeen haluttiin vielä selvittää asehuoneen eteläpäädyn ja kirkon länsipäädyn rakenteellinen vakaus. Asian selvittämiseksi tehtiin kuusi painokairausa. Asehuoneen eteläpäädyn ja kirkon länsipäädyn edessä alkoi 7-8 metrin syvyydessä karkea hiekka ja sora. Kairaukset ulottuivat syvimmillään 14,8 metriin asti. Pohjaveden pintaa ei tutkimuksissa saavutettu. Tulosten mukaan asehuoneen eteläseinän jatkuva kallistuminen aiheutui siitä, että hienojakoisessa maassa seinämuuri painui sen ulkopuolelle tehtyjen hautojen ja muiden häiriöiden takia. Yhtenä syynä perustusten painumiseen arveltiin syvällä olevaa pohjaveden pintaa. Maaperän kuivumisen oletettiin johtuvan osittain myös puiden juurista.⁴⁴

4.3. Arkeologiset tutkimukset

Vedenpoistojärjestelmän kaivamisen vuoksi tutkittiin Pälkäneen rauniokirkkoa arkeologisin menetelmin kesällä 1992. Samalla selvitettiin kirkon perustamistapaa ja täyttömaiden paksuuksia kirkon sisäpuolella. Kaivausten laajuus oli 29 m². Kaivausjohtajana oli Timo Jussila. Hän tulkitsee löytäneensä kirkon kaakkoisnurkasta sekä alttarin että sivualttarin perustukset. Alueelta löytyi noin 30 cm:n syvyydeltä savensekaisen hiekkakerros, joka sisälsi tiilimurskaa, laastia ja kiviä. Kerroksen paksuus oli noin 20 cm.⁴⁵ Kyseessä oli todennäköisemmin purku- tai täyttömaakerros kuin sivualttarin perustukset. Itäpäädyn vieressä ollut ladottu kiveys jatkui noin 90 cm:n syvyydelle asti.⁴⁶ Myöhemmissä kaivauksissa samantapaiset rakenteet ovat osoittautuneet holvatuiksi haudoiksi. Kirkon kuoriosia on ollut arvostettu hautapaikka. Miesten puolella, eli käytävän oikealla puolella, oli Ruokolan, Kantokylän, von Qvantenin ja rusthollari Sikalan hautapaikat.⁴⁷ Kirkon eteläseinän vierestä löytyi hajotettu hauta, jota ei tutkittu. Kirkon ulkoseinien viereen kaivettiin kaksi koekuoppaa, joista itäpäädyn viereen tehtyä laajennettiin vielä pohjoiseen päin. Kirkon koilliskulmasta paljastui heti maan pinnan alapuolelta neliön muotoinen ja 3 x 3 metrin laajuinen kivirakenne, jonka korkeus oli ainakin 1,3 metriä. Rakennetta reunustivat isot kivet. Keskusta oli täytetty erikokoisilla kivillä. Kivirakenne oli ladottu itäseinän viereen. Timo Jussila arveli rakenteen olevan joko vedenjuoksutuskaivo, salaoja tai tavallinen kaivo. Rakennetta ei tutkittu koko-

⁴¹ Wallinheimo 1913, 405.

⁴² E. O. Kivistön kertomus Valtionarkeologin ja Muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehdin mukana tekemästään virkamatkasta Pälkäneelle 12.11.1951, MV, hist.top.ark.

⁴³ Aarne Heimalan matkakertomus Pälkäneelle 13.8.1962, RHOA; Mauno Juholan ja Magnus Malmbergin kirje Pälkäneen vanhan kirkon entistämistoimikunnalle 5.7.1963, RHOA; Pohjatutkimus Oy:n lausunto Pälkäneen vanhan kirkon raunioiden vaurioiden syistä ja mahdollisesta korjaamisesta. RHOA.

⁴⁴ Wahlberg 1996, RHOA.

⁴⁵ Jussila 1992, 4, 10.

⁴⁶ Jussila 1992, 5.

⁴⁷ Koukkula 1972, 569–570.

naan, ja tutkimatta jäi myös seinän ja rakenteen liitoskohta.⁴⁸ Kyseessä on todennäköisesti kuitenkin pilarin perustukset, sillä vuodelta 1811 on tieto tällaisen tukirakenteen muuraamisesta.⁴⁹ Kirkon itäseinän ladottu kiviperustus oli noin 70–80 cm korkea. Kirkon pohjoisseinustalle kaivettiin perustusten tutkimiseksi yksi koekuoppa tietämättä, että paikalle oli tehty jo vuonna 1963 maaperätutkimuksia varten 1,9 metrin syvyinen koekuoppa. Maaperätutkimusten mukaan perustukset olivat noin 80 cm:n korkuiset. Timo Jussila on tulkinnut perustusten jatkuvan 1,9 metrin syvyyteen asti. Kiviperustukset ulottuivat noin 40 cm seinälinjasta ulospäin.⁵⁰

Kuva. Kirkon itäseinän vierestä löytyi heti maanpinnan alapuolelta kivrakenne, joka on todennäköisesti puretun tukipilarin perustus. Timo Jussila, Mikroliitti Oy.

Kirkon länsiseinän ja asehuoneen eteläseinän perustukset kaivettiin lähes kokonaan esille vuosien 1998, 2001 ja 2003 arkeologisten tutkimusten yhteydessä. Kaivauksissa ilmeni, että länsiseinän perustukset on ladottu halkaisijaltaan noin 10–80 cm:n luonnonkivistä. Perustusten korkeus oli noin 1,2–1,5 metriä, ja ne oli tehty noin 10–50 cm runkokuoneen seinää leveämmäksi sekä kirkon ulko- että sisäpuolelta. Asehuoneen perustus oli suunnilleen yhtä leveä kuin seinäkin, ja vain paikoin se ulottui noin 15–30 cm seinälinjojen ulkopuolelle. Perustus oli ladottu noin metrin korkeaksi. Se oli tehty hieman pienemmistä luonnonkivistä kuin länsiseinän perustus. Asehuoneen kiviperustus oli paikoin hajanainen ja muutamista kohdista kivet puuttuivat kokonaan. Lohkottujen seinäkivien ja perustusten välinen raja kulkee noin 25 cm maan pinnan alapuolella, eli suunnilleen pintamullan rajan kohdalla. Perustusten ja seinän kivien välissä oli 6–12 cm:n paksuinen laastikerros.⁵¹ Pohjatutkimusten mukaan asehuoneen länsiseinän alimmat perustuski-

⁴⁸ Jussila 1992, 5-6, 10–12.

⁴⁹ Wallinheimo 1913, 409–412.

⁵⁰ Jussila 1992, 6,11. Pohjatutkimus Oy, kartta 5978/4.

⁵¹ Adel 1998, 9-10, 13–14; Mikkola ja Vuoristo 2004, kartta 31 ja 38.

vet ulottuivat noin 1,6 metrin syvyyteen.⁵² Vuoden 1998 kaivauksissa paljastui asehuoneen kynnyksen ympäriltä kivilatomus 10–20 cm:n syvyydestä.⁵³

Kirkon lounaiskulmassa, noin 30 cm:n syvyydellä, oli vielä jäljellä puulattian rakenteita. Itä-länsisuuntainen ja noin 40 cm leveä hirsi oli asetettu perustuskivien päälle. Hirren päällä oli noin 44 cm leveä, pohjois-eteläsuuntainen hirsi.⁵⁴ Asehuoneen puulattiasta oli jäljellä enää 2-4 cm:n paksuinen, lahonnut puukerros. Itä-länsisuuntaisten lattialankkujen leveys on ollut noin 20 cm. Lankkujen alla oli säilynyt pohjois-eteläsuuntainen puu. Tämän alla oli vielä itä-länsisuuntaisia puita, jotka oli aseteltu noin 20 cm:n etäisyydelle toisistaan. Lattian jäännökset olivat noin 40 cm nykyisen maan pinnan alapuolella. Vadim Adelin mukaan jäännökset ajoittuvat todennäköisesti 1700-luvulle.⁵⁵ Asiakirjoissa mainitaan, että lattia on uusittu ainakin 1730-luvulla.⁵⁶

Kirkkomaa oli jaettu kylien kesken lohkoiksi vuonna 1642. Hautaaminen sinne oli ilmaista, sen sijaan kirkon lattian alle hautaaminen maksoi. Arvokkaimmat paikat olivat kuorissa ja halvimmat sijaitsivat eteisessä. Monien ongelmien vuoksi kirkon alle hautaamisesta alettiin luopua 1700-luvun puolivälissä. Vainajia kuitenkin haudattiin hautaholveihin aina vuoteen 1822 saakka, jolloin se kiellettiin asetuksella.⁵⁷ Tutkittujen hautojen vainajista suurin osa oli haudattu yksinkertaisissa puuarkuissa, joista oli enää hyvin vähän jäljellä. Haudat ajoittuivat pääasiassa 1600–1700 –luvulle ja ne olivat itä-länsisuuntaisia. Hautauksia oli tehty päällekkäin.⁵⁸ Kivikirkkoa vanhempia hautoja oli tehty länsipäädyn ulkopuolelle. Lounas-luodesuuntaiset haudat olivat rikkoutuneet kirkon perustuksia kaivettaessa. Vainajat oli ilmeisesti laitettu hautakuoppaan ilman esineitä ja puuarkkua, sillä niistä ei tehty havaintoja kaivausten yhteydessä. Kaksi näistä haudoista on ajoitettu radiohiilimenetelmällä vuosille 1220–1430. Länsipuolelle tehdyistä haudoista yksi oli poikkeuksellisesti pohjois-eteläsuuntainen. Hauta ajoittui vuosille 1410–1500.⁵⁹ Radiohiilimenetelmä on osoittautunut ongelmalliseksi historiallisen ajan kohteiden ajoittamisessa, vaikka tulosten luotettavuuden parantamiseksi onkin kehitelty kalibrointimenetelmiä.

Rautakaudelle ajoittuvia esineitä löytyi sakariston pohjoispuolelta heti pintamullasta alkaen. Korvalusikka, pronssispiraalikoristeet, pronssiriipus, rautainen partaveitsi ja saviastian palat ovat todennäköisesti peräisin haudoista, jotka ovat rikkoutuneet uusia hautauksia tehtäessä. Riipus ajoittuu 900-luvulle eli viikinkiaikaan. Samalta alueelta löytyi myös ristiretkiaikainen, puuarkussa haudattu nainen, jonka mukaan oli laitettu pronssikahvainen veitsi nahkatuppineen. Veitseen oli tarttunut kiinni palttina- ja villakangasta sekä lautanauhaa.⁶⁰ Palttinakangas on todennäköisesti peräisin aluspaidasta tai alusmekosta. Villakankaan pala on mahdollisesti päällysmekosta tai esiliinasta. Radiohiiliajoituksen perusteella hauta ajoittuu vuosiin 1210–1310.⁶¹

Kirkon sisälle on tehty hautaholveja, joista kuhunkin on saatettu haudata useita vainajia puuarkuissa. Länsiseinän vieressä olleesta holvatusta haudasta löytyi kahden itä-länsisuuntaisen arkun jäännökset. Hautaholvit oli muurattu savilaastilla noin 1,8 metriä korkeiksi. Holvien seinämät olivat 20–30 cm paksuja.⁶² Haudassa on ollut kivistä holvattu katto, joka oli romahtanut.⁶³ Hol-

⁵² Pohjatutkimus Oy 1963, kartta 5978/5.

⁵³ Adel 1998, 14.

⁵⁴ Adel 1998, 9-10.

⁵⁵ Adel 1998, 11–12, 15; Mikkola ja Vuoristo 2004, kartat 22, 23 ja 32.

⁵⁶ Koukkula 1972, 558.

⁵⁷ Koukkula 1972, 570–573.

⁵⁸ Mikkola 2004a, 36; Mikkola ja Vuoristo 2004, 18; Adel 1998.

⁵⁹ Mikkola 2001, 14–15; Ajoituskäyrä on kalibroitu 90 %:n varmuudella vuosiin 1220–1310, Mikkola ja Vuoristo 2004, liite 5.

⁶⁰ Mikkola 2004a, 31, 37–38.

⁶¹ Mikkola ja Vuoristo 2004, liite 5.

⁶² Adel 1998, 10.

vit oli rakennettu joko lohkotuista kivistä tai laakakivistä. Holveissa on ilmeisesti ollut hyllyt arkkuja varten.⁶⁴

Kuva. Kaivaustenjohtaja Esa Mikkola on tutkimassa esiin kaivettua hautaholvia vuonna 2003. Sanna Ihatsu, Museovirasto.

Uusimmat arkeologiset tutkimukset on tehty kesällä 2007 Hannu Poutiaisen johdolla. Ne liittyivät kirkon itäpuolen maavallin tasoittamiseen. Maan ajateltiin olevan peräisin ojankaivusta, kuten se vallin eteläosassa olikin. Vallin pohjoisosasta paljastui 60 cm:n levyinen, kivistä muurattu rakenne, jota otettiin esiin noin 1,5 metrin pituudelta. Kirkon purkujätettä oli kasattu valliksi tien ja kirkon väliin. Vallin maa seulottiin ja sillä tasattiin kirkkomaan kuoppien ja painanteiden kohtia.⁶⁵

Arkeologisten kaivausten yhteydessä otettiin maanäytteitä vuosina 1998, 2001 ja 2003. Näytteistä saadaan kelluttamalla esiin mm. kasvien siemeniä. Näiden makrofossiilien avulla voidaan tutkia viljely- ja ravintokasvien historiaa. Haudoista otettujen maanäytteiden avulla on mahdollista selvittää, mitä vainaja oli syönyt juuri ennen kuolemaansa ja mikä on ollut mahdollinen hautausajankohta. Kaikkiaan tutkittiin 18 haudan näytteet. Tutkituista näytteistä löytyi mm. terttuseljapensaan marjojen, sianpuolukan ja vadelman siemeniä, sekä kulttuuririkkaruohoksi luettavan jauhosavikan ja peltoemäkin siemeniä. Vadelmaa, sianpuolukkaa sekä myrkyllistä peltoemäkkiä on käytetty lääkekasveina. Vadelmia on kerätty myös ravinnoksi.⁶⁶ Luiden tutkimuksen eli osteologian avulla pystytään määrittämään vainajan sukupuoli, ikä ja pituus. Luututkimuksen avulla saadaan tietoa myös vainajien ravitsemuksesta, mahdollista taudeista ja kuolinsyistä. Vuoden 1992 arkeologissa kaivauksissa ei tutkittu varsinaisesti hautoja, mutta täyttömaista löytyneistä ir-

⁶³ Mikkola 2001, 10.

⁶⁴ Mikkola ja Vuoristo 2004, 18–19.

⁶⁵ Poutiainen 2007.

⁶⁶ Lempiäinen 1999; Lempiäinen 2008, 61, 81, 87, 89.

rallista luista identifioitiin yhdeksän vainajaa. Hammaslääkäri Petri Nykäsen mukaan paikalle on haudattu mm. noin 35-vuotias nainen, joka sairasti reumaa, kaksi lasta, sekä jatkuvasta hammas-särystä kärsinyt, hieman alle 50-vuotias mies. Hän on ehkä kuollut voimakkaaseen iskuun, joka on murtanut hänen leukaperänsä.⁶⁷ Eeva-Kristiina Lahti tutki opinnäytetyötään varten vuoden 2001 kaivausten luulöytöjä, joista pystyttiin määrittämään 63 vainajaa. Lapsikuolleisuus on ollut yleistä ja monet lapset ja nuoret olivat kärsineet ravinnon puutteesta. Vanhuksilla taasen oli merkkejä luiden haurastumisesta. Ennen kivikirkon rakentamista haudatun vainajan kalloa oli porattu ilmeisesti sairauden hoitamiseksi. Kaiken kaikkiaan kirkon alueelle haudatut ihmiset ovat kuitenkin olleet eläessään melko terveitä. Kati Salo tutkii vuoden 2003 kaivauksissa löytyneen 54 vainajan luita väitöskirjatyötänsä varten.⁶⁸

5. Restauroidin historia

Pälkäneen kivikirkon korjauksista on tietoa 1600-luvun lopulta lähtien. Jo silloin ongelmat olivat pitkälti samoja kuin nykyisinkin. Seinissä oli uhkaavia halkeamia ja itäpääty oli irronnut länsi-seinästä. Ongelmat pahenivat, kun joulukuussa 1890 käytöstä pois jääneen kirkon katto romah-ti.⁶⁹ Kirkon varsinaiset restauroidintyöt alkoivat vuonna 1903. Korjaustöitä on tehty aika ajoin näihin päiviin asti. Aluksi kunnostustöitä tehtiin 20–30 vuoden välein, mutta niiden väli on ly-hentynyt vuosikymmenien kuluessa. Nykyisin ajatuksena onkin, että rauniokirkko vaatii jatkuvaa huolenpitoa. Korjausten periaatteet eivät ole kovasti muuttuneet. Vanhaa, alkuperäistä on pyritty säilyttämään mahdollisuuksien mukaan. Seinän yläosien suojaaminen ja kallistuneiden päätyjen tukeminen nähtiin tärkeäksi jo ensimmäisissä korjauksissa, jotta vanha kirkko saataisiin säily-mään tuleville polville. Seinien halkeamia on korjattu ja seinistä pudonneita kiviä on muurattu uudelleen kiinni. Kirkon rapautuneet, tiilestä tehdyt ovien ja ikkunoiden pielet sekä päädyt ovat olleet korjausten kohteena. Perustusten tukemisen otti Juhani Rinne esille jo vuonna 1932, mutta tietävästi ensimmäiset toimenpiteet tehtiin vasta 2000-luvun alussa. Moni muukin asia on toteu-tunut vasta viimeisinä vuosikymmeninä. Kirkon ympäristön vedenpoistojärjestelmä valmistui ja kallistunut asehuoneen pääty suoristettiin. Korjaamista ovat ohjanneet käytettävissä olevat varat, tai pikemminkin niiden niukkuus. Vain kaikkein välttämättömpiin korjauksiin on voitu ryhtyä. Vilkkaasti on käyty keskustelua myös kirkon kattamisesta. Nämä suunnitelmat ovat jääneet to-teuttamatta varojen puutteessa, lukuun ottamatta sakaristoa, joka sai lautakaton vuonna 1932. Katto kunnostettiin kesällä 2007 osittain talkoovoimin.

5.1 Kirkon restauroidintyöt käynnistyvät 1900-luvun alussa

Vanhan kirkon katon romahtamisesta ehti kulua yli kolmetoista vuotta, ennen kuin kirkon korjaustyöt käynnistyivät. Uuden katon rakentamista kirkkoon oli suunniteltu jo heti vanhan katon romahtamisen jälkeen. Suunnitelmasta kuitenkin luovuttiin, koska uusi, entistä matalampi katto olisi muuttanut kirkon muotoa liikaa.⁷⁰ Arkkitehti Josef Stenbäck tarkasti rauniokirkon kesällä 1902 ja totesi kirkon huonon kunnan. Hän toivoi, että Arkeologinen toimisto ja Pälkäneen seurakunta ryhtyisivät toimiin vanhan kirkon pelastamiseksi.⁷¹

⁶⁷ Nykänen ja Nykänen 1999, 44–45.

⁶⁸ Lahti 2004; Kati Salon tiedonanto 13.2.2009.

⁶⁹ Wallinheimo 1913, 405–406, 420; Kuuliala 1949, 216; Vuorenheimo 1988, 229.

⁷⁰ Vuorensola 1988, 229.

⁷¹ Josef Stenbäckin kirje Arkeologian toimistolle 12.9.1902, MV, hist.top.ark.

Kuva. Rauniokirkon eteläpääty kesällä 1902 ennen korjausten aloittamista. Museovirasto, Historian kuvaarkisto neg. 19809.

Kirkon kunnostustöitä tehtiin vuonna 1903 arkkitehti Stenbäckin johdolla heinäkuusta elokuuhun. Päämuurit sidottiin toisiinsa ankkuriraidoilla. Seinien yläpinnat peitettiin ”sementtibetonilla”, minkä jälkeen muurien päälle levitettiin kaksinkertainen tuohikerros. Päällimmäiseksi laitettiin kaksi kerrosta turpeita. Hajonneita seinämuureja muurattiin uudelleen. Tarkoitus oli myös kattaa päämuurit laudasta tehdyillä kattopaanuilla, mutta varojen puutteessa ne jäivät asentamatta paikoilleen. Korjauksista ei ole olemassa tarkkaa selostusta, joten epäselväksi jää, mitkä seinät muurattiin uudelleen. Korjauksiin oli käytettävissä 300 markkaa, joista seurakunnan osuus oli 100 markkaa ja Arkeologisen toimiston osuus 200 markkaa.⁷² Korjaustyöt tulivat maksamaan 745 markkaa. Kun lisärahoitusta ei saatu seurakunnalta eikä Arkeologiselta toimistolta, jäivät työt kesken. Samanaikaisesti käynnissä ollut Pälkäneen uuden kirkon kunnostaminen oli tullut maksamaan paljon, eikä seurakunnalla ollut enää varaa rahoittaa vanhan kirkon kunnostamista. Arkeologinen toimisto tiedusteli kirkon säilymisen kannalta välttämättömien korjausten kustannuksia, mutta ei saanut niistä arviota. Näin ollen se ei katsonut voivansa myöntää lisää rahaa raunioiden kunnostukseen.⁷³ Korjaamatta jäivät ikkunaholvien tiiliosat, muuraamatta päätymuurien irronneet kivet sekä kattamatta päätymuurit paanuilla. Korjausten jatkumisen toivossa jätettiin kirkon ympärille rakennetut telineet paikoilleen.⁷⁴ Seurakunta maksoi vuonna 1904 Stenbäckille vielä 100 markkaa vanhan kirkon korjauksista.⁷⁵ Stenbäck joutui anomaan seurakunnalta puuttuvia rahoja uudelleen vuonna 1905. Rakennustoimikunnan ja Stenbäckin välille syntyi myöhemmin yksityinen sopimus, jossa arkkitehti sai loput korvauksesta.⁷⁶

⁷² Josef Stenbäckin kirje Arkeologian toimistolle kesäkuussa 1904, Tili Pälkäneen vanhan kirkon korjauksista kesällä 1903, MV, hist.top.ark.

⁷³ *Analecta Archaeologica* V 1917, 31; Vuorensola 1988, 231.

⁷⁴ Josef Stenbäckin kirje Arkeologian toimistolle kesäkuussa 1904, MV, hist.top.ark.

⁷⁵ Vuorensola 1988, 231.

⁷⁶ Wallinheimo 1913, 429.

Kuva. Kirkon ympärille jätettiin rakennustelineet korjaustöiden jatkumisen toivossa. Lisärahoitusta ei kuitenkaan 1900-luvun alussa korjauksiin järjestynyt. Kuvan on ottanut Juhani Rinne vuonna 1905. Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg. 2947.

5.2 Luhistumisen partaalla oleva kirkko saa ensiapua 1930-luvulla

Kun oli kulunut 30 vuotta edellisistä korjauksista, alkoivat pälkäneläiset huolestua kirkon luhistumisesta kokonaan. Kirkon muurit olivat halkeilleet ja rauenneet. Kuorin puoleinen päätyseinä oli irronnut sivuseinistä ja kallistunut ulospäin noin 40 cm, minkä vuoksi seinien väliin oli syntynyt suuri rako. Asehuonekaan ei ollut kehuttavassa kunnossa. Sen seinät olivat halkeilleet ja pääty kallistunut ulospäin. Asehuoneen ikkuna- ja oviaukot sekä ullakon portaat olivat rapautuneet.⁷⁷ Seurakunta pyysi vuonna 1930 ohjeita rauniokirkon kunnostamiseen. Valtionarkeologi Juhani Rinne laati korjausohjelman ja kustannusarvion.⁷⁸ Korjaukset olisivat hänen arvionsa mukaan maksaneet 90 000 markkaa. Korjaussuunnitelman mukaan piti itäinen päätyseinä sitoa muurinsisäisillä rautapalkeilla sivuseiniin ja seinän perustusta vahvistaa. Läntisen päätyseinän ovi- ja ikkuna-aukot sekä ullakolle johtava portaikko piti korjata. Sivuseinien ikkuna- ja oviaukot sekä muurit tuli korjata. Suunnitelmiin kuului vielä kaikkien edellä mainittujen seinien suojaaminen katteella. Pahoin kallistuneen asehuoneen päädyn perustukset oli tarkoitus vahvistaa, sekä

⁷⁷ Kirkkoherra Warmavuoren kirje 18.9.1930 Muinaismuistoyhdistykselle, MV, hist.top.ark; Juhani Rinteen kirje Pälkäneen kirkkoherranvirastolle 20.11.1930, Pälkäneen kirkon arkisto; *Analecta Archaeologica* IX 1938, 89–90.

⁷⁸ *Analecta Archaeologica* VIII 1932, 192.

kiinnittää ja tukea pääty sivuseiniin. Korjauslistalla olivat myös asehuoneen ovi- ja ikkuna-aukot sekä ullakolle johtava portaikko. Lisäksi asehuoneeseen ja sakaristoon suunniteltiin vesikattoa. Sakariston seinät piti korjata ja holvin jäännökset vahvistaa.⁷⁹

Kuva. Itäpääty oli irronnut sivuseinistä. Seinien väliin oli syntynyt repeämä. Sen korjaus sai odottaa vielä 20 vuotta. Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg. 20087.

Kirkon korjausasiaa edistämään oli perutettu vuonna 1931 toimikunta, johon kuuluivat kihlakunnantuomari Henrik Söderman, kruununvouti Niilo Rapola, kunnanlääkäri Carl Sandbäck, kirkonisäntä Juho Kankila, rakennusmestari Julius Lehtonen, pankinjohtaja Matti Heikkilä ja kirkkoherra Kaarlo Warmavuori. Kun korjausasia ei edennyt seurakunnan puolelta tarpeeksi nopeasti, päätti Muinaistieteellinen toimikunta varata vuonna 1932 kirkon välttämättömiin kiinnitys- ja vahvistustöihin 10 000 markkaa. Töistä vastasi Juhani Rinne. Hänen apunaan oli rakennusmestari Rahola. Kuorin puolella ikkunoiden yläpuoliset muurin osat olivat pudonneet ja seiniin oli syntynyt repeämiä kesällä olleen ankaran ukkosen vuoksi. Rinne keskittikin työt sivuikkunoiden ja niiden yläpuolisten muurien korjaamiseen uusilla tiilillä. Säästynyt alkuperäinen tiilimuuraus jätettiin paikalleen. Ikkunat varustettiin entisen mallin mukaisilla myrskyraudoilla. Asehuoneen sivuseinät korjattiin ja sidottiin kirkon runkoon seinien sisään tehdyillä rautabetonipalkeilla. Samassa yhteydessä korjattiin muitakin yksityiskohtia, joita Juhani Rinne ei erikseen mainitse. Asehuoneen kallistunut pääty ankkuroitiin väliaikaisesti kirkkoon, koska rahat eivät riittäneet perusteelliseen korjaukseen. Sakariston tiilimuurausta korjattiin ja uusittiin. Seurakunnan myöntämän 8000 markan turvin rakennettiin sakaristoon vesikatto. Se tehtiin laudasta kunnollisille katotuoleille. Uusi katto myös tervattiin. Seurakunnan rahoilla saatiin kirkosta sakaristoon ja ase-

⁷⁹ Juhani Rinteen kirje Pälkäneen kirkkoherranvirastolle 20.11.1930, Pälkäneen kirkon arkisto.

huoneeseen johtavien oviaukkojen holvit ja pielet uusittua samalla menetelmällä kuin ikkunat. Rinne katsoi korjausten hyödyn jäävän hyvin lyhytaikaiseksi, ellei korjauksia jatkettaisi. Hänen mielestään olisi kiireellisesti pitänyt kiinnittää kirkon kallistuva kuoriseinä ja oikaista asehuoneen pääty sekä tehdä koko kirkkoon samanlainen katto kuin sakaristoonkin tehtiin.⁸⁰

Kuva. Sakaristo sai uuden lautakaton vuonna 1932. Töitä valvoi paikalla rakennusmestari Raho-la. Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg. 20104 ja 20198.

Kunnostustöiden jatkamiseksi ja rauniokirkon kattamiseksi anottiin vuonna 1932 valtiolta työttömyysvaroja 173 000 markkaa. Rahaa ei kuitenkaan myönnetty. Korjaustoimikunta ryhtyi laatimaan uutta anomusta valtiolle.⁸¹ Varojen puutteessa korjaustyöt keskeytyivät jälleen ja rauniokirkko oli saanut vain ensiavun.

⁸⁰ Juhani Rinteen kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle 26.4.1933; Juhani Rinteen kirje Pälkäneen kirkkoheranvirastolle 27.7.1932, Pälkäneen kirkon arkisto; *Analecta Archaeologica* IX 1938, 90.

⁸¹ *Analecta Archaeologica* IX 1938, 147; Halonen mainitsee, että valtion budjetissa vahvistettiin määräraha kirkon entisöintiin, mutta valtiovarainministeriö kieltäytyi antamasta eduskunnan myöntämiä varoja. Korjauksia tehtiin pelkästään seurakunnan rahoilla. Halonen 1967, 34. Asiakirjoista käy kuitenkin ilmi, että Kulkulaitosten ja Yleisten Töiden Ministeriö ei myöntänyt varoja työttömyysneuvoston valiokunnan päätöksen mukaisesti. Kulkulaitosten ja Yleisten Töiden Ministeriön päätös 12.10.1932; Kopio Pälkäneen seurakunnan varsinaisen kirkonkokouksen pöytäkirjasta 20.11.1932, MV, hist.top.ark.

Kuva. Ovien ja ikkunoiden pieliä on jo uusittu ja itäpäädyn halkeama on paikattu. Museovirasto, Historian kuva-arkisto neg 20111.

5.3 Vanhan kirkon ympäristöä hoidetaan ja korjaustöitä jatketaan 1950-luvulla

Riitta Pylkkänen tarkasti rauniokirkon virkamatkallaan vuonna 1947. Tuolloin rauniot olivat melkein metsän peitossa. Eteläseinän itäisin ikkunakaari oli sortunut ja viereisessä ikkunakaarissa oli halkeamia. Sakaristo oli hyvässä kunnossa lukuun ottamatta oviaukkoa, josta oli jäljellä vain pyöreä reikä. Asehuoneen sisällä porraskomerossa oli vanha sortuma.⁸² Tarkastuskäynnin johdosta Muinaistieteellinen toimikunta ehdotti seurakunnalle vuonna 1947, että se varaisi rahaa raunioiden puhdistamista varten.⁸³ Seuraavana vuonna seurakunta aitasii kirkon alueen graniittipylväisiin kiinnitetyllä piikkilangalla ja siisti kirkon ympäristöä. Nils Cleve totesi paikalla käytyään vuonna 1949, että kirkko oli luultua paremmassa kunnossa, mutta etenkin kirkon kallistunut ja sivuseinistä irronnut itäpääty kaipaa pikaista korjaamista. Kirkkoherra Hakalehto pyysikin Muinaistieteellistä toimikuntaa laatimaan korjaussuunnitelman ja sen kustannusarvion.⁸⁴ Ajatus uusien korjaustöiden aloittamiselle sai näin uutta pontta.

⁸² Riitta Pylkkäsen matkakertomus Pälkäneen rauniokirkolle 16.8.1947, Museoviraston arkisto.

⁸³ Nils Cleven kirje Pälkäneen Kirkkohallintokunnalle 30.9.1947, Pälkäneen kirkon arkisto; *Analecta Archaeologica* XIII 1955, 82.

⁸⁴ Nils Cleven tarkastuskertomus Pälkäneen kirkoille 15.8.1949, Pälkäneen kirkon arkisto; Hiisa 1975, 9.

Korjausmenetelmistä neuvottelivat valtionarkeologi Nordman, Muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehti N. E. Wickberg ja työmestari O. E. Kivistö. Työmestari laati luettelon kiireellisistä töistä. Asehuoneen seinien yläosaan olisi laitettava nykyisten tukirautojen yläpuolelle uudet sideraudat. Perustukset olisi lujitettava maanpinnan alapuolelle piiloon jäävillä säästöbetonirakenteilla. Kallistuneen itäpäädyn perustusta olisi mahdollisesti parannettava. Asian varmistamiseksi pitäisi ensin tehdä kaivauksia. Jo olemassa oleviin siderautoihin suunniteltiin kierteitä, joiden avulla rautoja olisi voitu kiristää lämpimillä ilmoilla. Kirkon seinäpintojen sortumat ja rapautumat sekä seinien yläpintojen halkeamat olisi pikaisesti korjattava ja täytettävä laastilla. Näin estettäisiin veden pääseminen muurien sisään, missä se jäätyessään aiheuttaa vahinkoa. Samalla heräsi myös kysymys, pitäisikö koko kirkko kattaa kahdeksan tuumaa leveillä ja päistään pyöristetyillä paanuilla. Samalla olisi voitu uusia jo osittain lahonnut sakariston lautakatto. Arkkitehti Wickberg lupautuikin tekemään kattopiirustukset sekä raunioiden kattamis- ja seinien entisöimissuunnitelman. Korjausten kustannuksiksi arvioitiin 350 000 markkaa. Ohjeita ja suunnitelmia päivitti arkkitehti Riihimäki heinäkuussa 1952 paikan päällä.⁸⁵

Työt alkoivat vuoden 1952 elokuun alussa ja kestivät kuukauden. Korjaukset tehtiin työmestari O. E. Kivistön johdolla. Apunaan hänellä oli kivimies Kalle Hokkanen ja paikallista työvoimaa. Seurakunta oli varannut korjauksiin 250 000 markkaa, josta yli puolet oli saatu vapaaehtoisista keräyksistä, mm. pälkäneläisiltä yrityksiltä ja kinkerikeräyksestä. Loput 100 000 markkaa anottiin Kirkkohallitukselta. Korjaukset tulivat maksamaan hieman yli 150 000 markkaa. Työvälineitä ja telineiden rakennusaineita saatiin kunnalta.⁸⁶

Kuukauden aikana saatiin paljon aikaiseksi ja korjattujen kohtien luettelo on pitkä. Pälkäneläiset olivat jo 1700-luvun lopulla huolissaan kirkon itäpäädyistä, joka oli irronnut eteläseinästä lähes 15 cm.⁸⁷ Nyt korjauksen kohteena oli itäpäädyn ja pohjoisen seinän väliin kallistumisesta aiheutunut rako, joka muurattiin umpeen laastilla ja kiilakivillä. Samalla muuraukseen upotettiin siderauta, joka sitoi seinät yhteen. Näin 20 vuotta aikaisemmin todettu rako saatiin korjattua. Alttari-ikkunan alaluiska muurattiin uusista harmaakivilaatoista. Samalla ikkunan alla ollut halkeama tukittiin ja vahvistettiin laastilla. Toinen pitkään huolta aiheuttanut kohta oli kirkon asehuone. Sen pahoin kallistunut pääty sai tiiliseinän keskivaiheille uudet sideraudat. Kirkon eteläseinään kiinnitettyt raudat tulivat vuonna 1932 asennettujen rautojen yläpuolelle. Asehuoneen päätyseinään tehtiin lisämuurauksia ja vahvistuksia katon viisteiden kohdalle. Lisäksi asehuoneen länsi- ja päätyseinän kulma korjattiin. Huomiota sai myös sakaristo, jonka kiviseinien halkeamia ja laastisaumoja korjattiin samalla, kun itäisen ikkunan tiilimuurauksia kunnostettiin. Sen päätyseinän itäisen ”kurjenpolvipuun” alle asetettiin hirrenpää, kuten siinä oli ennenkin ollut. Korjauksia tehtiin muuallakin kirkossa. Muurien yläpintojen saumoja suojattiin ja halkeamia täytettiin. Kirkon länsipäädyn ikkunan tiilimuurauksista ja sen vinoluiska kunnostettiin. Länsi- ja eteläseinän kulmaa sekä eteläseinän alaosa vahvistettiin laastilla. Kirkon eteläseinän halkeama korjattiin ja seinät kiinnitettiin muurauksen yhteydessä sideraudalla.

⁸⁵ E. O. Kivistön kertomus Valtionarkeologin ja Muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehdin mukana tekemästään virkamatkasta Pälkäneelle 12.11.1951, MV, hist.top.ark. ; E. O. Kivistön kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä, MV, hist.top.ark.

⁸⁶ E. O. Kivistön kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä, MV, hist.top.ark.; Pälkäneen vanhan kirkon raunioiden korjaustöiden tilinpito 15.10.1952; MV, hist.top.ark. ; Pälkäneen seurakunnan Kirkkovaltuuston kokouksen pöytäkirjanote 6.4.1952, Pälkäneen kirkon arkisto; Halonen 1975, 13.

⁸⁷ Wallinheimo 1913, 406.

Kuva. Asehuoneen kallistuneeseen päätyyn asennettiin ylimmät sideraudat. Erkki Kivistö, Museovirasto, Historian kuva-arkisto Neg. 45198.

Kirkon sisäpuolellakin saatiin paljon aikaan. Asehuoneen länsiseinän portaikkoon johtava oviaukko muurattiin uudelleen tiilistä. Asehuoneen eteläseinän ikkuna-aukon sivuja korjattiin tiilillä ja kivillä. Itäseinän kulmien halkeamat täytettiin laastilla. Länsi- ja pohjoisseinien kulmauksessa ullakon portaiden oviaukon holvi muurattiin uudelleen tiilistä ja ovenpieliä korjattiin. Sen sijaan kirkosta sakaristoon johtava, sortunut oviaukko jäi tiilien puutteen takia korjaamatta, mutta oviaukon kiviä vahvistettiin ja kiinnitettiin laastilla. Sakariston sisäseiniä korjattiin laastilla. Länsiseinän sortunut kohta ja ikkunan sisäpuolella oleva luiska korjattiin. Länsi- ja eteläseinän kulmassa peitettiin laudoilla hirsi, joka oli kannattanut todennäköisesti lehteriä. Lopuksi alueelta raivattiin myös puita.⁸⁸

Korjauksista säästyneillä rahoilla oli tarkoitus hankkia uusia, alkuperäisten kokoisia tiiliä. Töitä oli tarkoitus jatkaa seuraavana vuonna mm. entisöimällä sakariston tiiliholvaus ja kattamalla koko kirkko. Arkkitehti Riihimäki laatikin vuonna 1953 suunnitelman kirkon entistämisestä. Hän ehdotti kirkon kattamista paanuilla siten, että kirkon sisällä kattorakenteet jäisivät näkyviin. Katon tukirakenteisiin olisi samalla voitu myös kiinnittää pahoin kallistuneet päätykolmiot. Ennen kirkon kattamista päätettiin kuitenkin hankkia lisäselvitys seinien lujuudesta. Arkkitehti Riihimäki ja rakennuspiirtäjä Lindqvist laativat vuonna 1954 uuden korjaussuunnitelman, joka perustui Reino Palmrothin tutkimuksiin. Työt oli tarkoitus aloittaa uudelleen kesällä 1956. Tätä silmällä pitäen laati työestari Kivistö kiireellisten töiden luettelon, joka sisälsi mm. eteläseinän ikkunoiden tiilimuurausten korjaukset ja alttarinpuoleisen ikkunaholvin entistämisen kivillä. Tärkeää oli myös päätyseinien tiilimuurausten osittainen korjaaminen ja suojaaminen laastilla ja

⁸⁸ E. O. Kivistön kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä, MV, hist.top.ark.

kivillä, jottei vesi pääsisi tiilimuurausten sisään. Viimeksi tiilien puuttumisen vuoksi korjaamatta jäänyt, kirkosta sakaristoon johtava oviaukko olisi rakennettava uudelleen. Oviaukon entisöimistä varten laati R. Palmroth piirustuksen ja selostuksen ovenpielien profiileista ja niissä käytetyistä tiilistä. Asehuoneen päädyistä oli pudonnut tiiliä, jotka olisi muurattava uudelleen paikoilleen. Seinän yläpintojen vuotavat kohdat oli korjattava. Sakariston pahoin lahonnut lautakatto oli myös korjauslistalla, mutta nyt oli paanuista luovuttu ja tilalle aiottiin tehdä katto kuuden tuuman levyisistä, höylätyistä laudoista. Suunnitelmissa oli myös sakariston ristiholvatun sisäkaton uudelleen muuraaminen. Kirkkohallitukselta anottiin 100 000 markan avustusta, jota ei kuitenkaan myönnetty. Korjaustöiden jatkumista jouduttiinkin odottamaan viisitoista vuotta.⁸⁹

5.4 Pitkälliset korjaukset alkavat 1960-luvun ja 1970-luvun taitteessa

Vanha kirkko oli päässyt uudelleen rapistumaan. Runkohuoneen itäpääty oli kallistunut. Sakariston lautarakenteinen suojakatto oli lahonnut. Sen ovien tiilipielet olivat kokonaan kadonneet ja oven viereinen muuri oli rikkoutunut. Asehuoneen muurit olivat liikkuneet ja varsinkin sen päätymuuri oli pahoin revennyt. Samoin itäisen ja eteläisen muurin nurkat olivat vahingoittuneet. Vaurioiden syyn selvittämiseksi tehtiin pohjatutkimuksia kesällä 1963. Niiden tuloksena oli, että kirkko oli perustettu routimattomalle, hienolle hiekka- ja hietamaalle. Perustuskivien väliin oli kerääntynyt multaa ja haudoista peräisin olevaa lahoamisjätettä. Näistä kertyi routivaa maata ja roudan myötä syntyi routavaurioita. Seinien liikkumisen syyksi todettiin laastin huuhtoutuminen kivien väleistä. Tämän seurauksena vesi pääsi saumoihin, joissa se jäätyessään laajeni ja aiheutti vaurioita.⁹⁰

Keskeytyneen korjaushankkeen käynnistämiseksi uudelleen Pirkanmaan maakuntaliitto ja Pälkäneen seurakunta perustivat rakennustoimikunnan vuonna 1962. Edellisten lisäksi oli toimikunnassa jäseniä myös Pälkäneen kunnasta, Pälkäne-Seurasta ja Pälkäneen Lions-klubista. Toimikunnan tehtävänä oli toimia korjausten rakennuttajana. Korjausten lähtökohtana oli raunioitumaan jätetyn rakennuksen konservoiminen toiminnalliseksi rauniokohteeksi. Rahoitus koostui keräysvaroista, seurakunnan ja opetusministeriön myöntämistä määrärahoista, sekä yksityisistä lahjoituksista. Työt käynnistyivät vuonna 1968 arkkitehti Juhani Pallasmaan suunnitelmien pohjalta. Suunnitelmat oli hyväksytty Muinaistieteellisessä toimikunnassa. Korjausten urakoitsijana oli Rakennusliike Aaro Havia Oy, jonka rakennusmestarina oli Bjarne Ermilä ja työnjohtajana Toivo Mäkelä. Vuodesta 1971 lähtien työn suunnittelu ja valvonta siirtyi Museoviraston rakennushistorian osaston vastuulle. Työt saatiin päätökseen vuonna 1976, ja kaikkiaan korjauksiin käytettiin 160 000 markkaa.⁹¹

1960-luvun lopulla tehdyistä korjauksista on säilynyt hyvin vähän tietoja. Rakennusliike Aaro Havia Oy oli tehnyt kustannusarvion kunnostustöistä. Siitä käy ilmi, että itä- ja länsipääty sekä pohjoisen ja eteläisen seinän perustukset oli suunniteltu vahvistettavan teräsbetonilla. Seinät oli

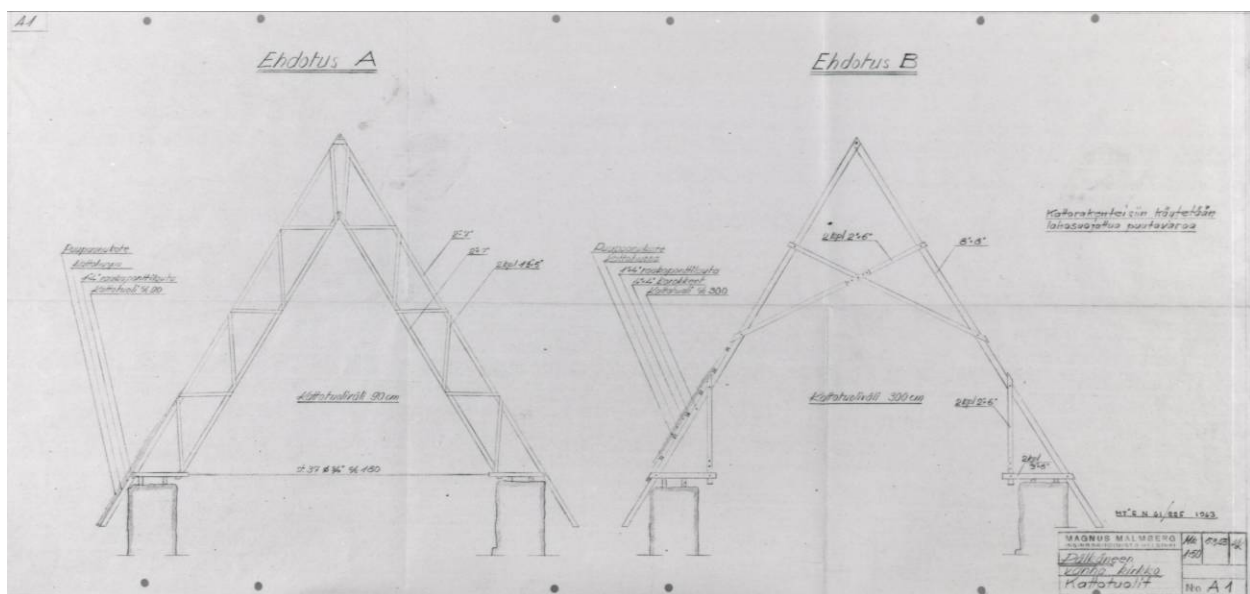
⁸⁹ *Analecta Archaeologica* XV 1957, 160 ja 294; Paavo Riihimäen laatima Pälkäneen Pyhän Mikaelin kirkon kunnostamishdotus 5.2.1953, MV, hist.top.ark. ; E. O. Kivistön kertomus valtionarkeologi tohtori C. A. Nordmanin mukana Pälkäneen vanhalle kirkolle tekemästään virkamatkasta 23.7.1955, MV, hist.top.ark. ; R. Palmrothin piirustus ja selostus Pälkäneen vanhan kirkon sakariston ovenpielistä 3.8.1955, MV, hist.top.ark. ; Hiisa 1975, 9.

⁹⁰ Aarne Heimalan matkakertomus Pälkäneelle 13.8.1962, RHOA; Mauno Juholan ja Magnus Malmbergin kirje Pälkäneen vanhan kirkon entistämistoimikunnalle 5.7.1963, RHOA; Pohjatutkimus Oy:n lausunto Pälkäneen vanhan kirkon raunioiden vaurioiden syistä ja mahdollisesta korjaamisesta. RHOA.

⁹¹ Pälkäneen rauniokirkon loppukatselmuspöytäkirja 17.8.1977, RHOA; Halonen 1967, 35; Hiisa 1975, 10–11; Pirkanmaan maakuntaliiton kirje 9.6.1972 Tampereen kirkkohallitukselle, Pälkäneen kirkon arkisto.

tarkoitus entisöidä ja korjata niiden vauriot. Seinien yläosat piti päällystää lautakatteella.⁹² Korjaukset toteutettiin kuitenkin arkkitehti Juhani Pallasmaan suunnitelmien mukaan.⁹³ Suunnitelmasta oli toteutettu vuonna 1968 seinien harjanteiden muuraaminen tasakorkeuteen ja niiden suojaaminen betonilaatoilla. Mahdollisesti edellisenä kesänä oli kirkon ulkopuolelle tehty sala-ojitus.⁹⁴ Korjausten yhteydessä luovuttiin kirkon perustusten tukianturan valamisesta. Sen sijaan suunnitteilla oli kirkon lattiapinnan korottaminen sorakerroksella ja kirkkopihan tasoittaminen.⁹⁵

Kirkon kattamissuunnitelmat nousivat ajankohtaisiksi jälleen vuonna 1963. Insinööritoimisto Magnus Malmbergiltä tilattiin piirustukset kirkon kattorakenteita varten. Suunnitelmassa oli kaksi vaihtoehtoa. Ensimmäinen vaihtoehto olisi toteutettu keveinä naulattuina ristikkoina, jotka olisi voitu valmistaa maassa ja nostaa kattotuolin puolikkaina ylös. Katteena olisi käytetty bitumi-huopaa. Toinen vaihtoehto olisi ollut edellistä raskaampi. Se olisi varustettu pitkillä orsilla. Katteena olisi ollut joko bitumihuopa tai lauta. Sakariston uudesta paanukatosta on olemassa Juhani Pallasmaan suunnitelma vuodelta 1968. Suunnitelmasta on säilynyt Pälkäneen kirkon arkistossa paanupiirustusten kopio ja ohjeet katon rakentamisesta. Paanuja olisi tarvittu arviolta 3500 kappaletta. Koko kattamishanke haudattiin varojen puutteessa.⁹⁶

Kuva. Magnus Malmberg piirsi kirkon kattamisesta kaksi suunnitelmaa, joista vaihtoehto B oli perinteisempi ja raskaampi kuin vaihtoehto A. RHOA.

Vuoteen 1972 mennessä oli saatu kirkon sivuseinät korjattua ja niiden yläpinnat suojattua. Valmiiksi oli saatu myös ikkuna-aukkojen ja itäpäädyn korjaukset. Vuoden 1972 työsuunnitelmassa oli länsipäädyn korjaaminen ja suojaaminen. Seuraavana vuonna oli tarkoitus tukea ja korjata

⁹² Aaro Havian laatima kustannusarvio Pälkäneen rauniokirkon korjauksista 8.9.1965, Pälkäneen kirkon arkisto.

⁹³ Lausunto nro 2235 18.9.1968 Nils Cleve ja V.E.E. Tamminen, RHOA; Hiisa 1975, 11.

⁹⁴ Pälkäneen rauniokirkon taideteoksen restaurointikortti vuodelta 1968, MV, hist.top.ark. ; Antero Sinisalon lausunto nro 1066 Pälkäneen autiokirkon korjauksista 8.5.1967, RHOA.

⁹⁵ Halonen 1967, 36.

⁹⁶ Magnus Malmbergin kirje ja rakennuspiirustukset 5.9.1963, RHOA; Halonen 1967, 36; Juhani Pallasmaan saatekirje paanupiirustuksille 2.2.1968, Pälkäneen kirkon arkisto.

asehuone. Molempien korjaamista varten oli Juhani Pallasmaa tehnyt piirustukset.⁹⁷ Päätyjen kattamissuunnitelmaa kuitenkin muutettiin. Museoviraston kanta oli, että kirkon rauniokokonaisuus säilyisi parhaiten, jos päätykolmiot katettaisiin muuriin ankkuroidulla, 3 mm:n vahvuisella lyijylevyllä. Samaa suojausta suositeltiin myös sateelle alttiille ulokkeille, kuten ikkunoiden ylä- ja alaosille.⁹⁸

Korjaustyöt aloitettiin elokuun alussa vuonna 1973. Töiden valvojina olivat Museovirasto sekä pälkäneläinen rakennusmestari Keijo Hokkanen. Korjaustyötä organisoivat rauniokirkon korjaustoimikunta, jonka puheenjohtajana oli Kalle Hiisa.⁹⁹ Arkkitehti Esko Vormala laati toukokuussa 1973 uudet korjaussuunnitelmat. Länsiseinän muurin yläpinnat oli arkkitehti Pallasmaan piirustusten mukaisesti tasattava kivillä ja laastilla. Arkkitehti Vormalan ohjeiden mukaisesti laastiin oli tarkoitus upottaa rei'itettyjä muoviputkia noin 50 cm:n välein siten, että putkien päät ulottuivat seinän ulkopintaan. Lopuksi tasatulle harjalle kiinnitettäisiin 2 mm paksu lyijylevy. Ikkunoiden holvien yläpinnoille suositeltiin samanlaista käsittelyä kuin länsipäädyn muurin harjalle, kuitenkin ilman putkitusta. Esko Vormala esitti, että kallistuneen länsipäädyn tukirakenteet olisi vahvistettava ja pääty suojattava puurakenteisella katoksella, jonka pintamateriaalina voitaisiin käyttää esimerkiksi kattohuopaa.¹⁰⁰ Korjauksissa päädyttiin ensisijaisesti torjumaan vesi- ja rou-tavaurioita. Asehuoneen sateelle alttiit muuripinnat katettiin väliaikaisesti laudoituksella ja bitumihoovalla, koska korjausehdotuksessa suositeltua kallistuneen päädyn oikaisemista pystyyn pidettiin arveluttavana. Läntisen päätykolmion muurin harjalta irronneet kivet sidottiin Parmulaastilla. Ennen muuraamista kivistä poistettiin lika ja levät kuumentamalla ja teräsharjalla harjaamalla. Lyijylevyjen asentaminen jätettiin toistaiseksi. Muureissa olevan kasvillisuuden poistamista suositeltiin kuluvan kesän aikana.¹⁰¹

Kuva. Pälkäneen rauniokirkon sivuseinien muurit on suojattu betonilaatoilla. Länsipäädyn irralliset kivet muurattiin Parmu-laastilla. Harja oli tarkoitus vielä suojata lyijylevyillä. A. V. Laine neg. 123072 ja neg. 123079 Museovirasto, Historian kuva-arkisto.

⁹⁷ Hilikka Vilppulan ja Antero Sinisalon laatima lausunto nro 75 23.3.1972, RHOA; Pirkanmaan maakuntaliiton kirje 9.6.1972 Tampereen kirkkohallitukselle, Pälkäneen kirkon arkisto; Kalle Hiisan kertomus Pälkäneen vanhan kirkon korjaustoimikunnan työvaliokunnan toiminnasta vuonna 1971, RHOA.

⁹⁸ Antero Sinisalon ja Matti Raatikaisen lausunto nro 622 Pälkäneen rauniokirkon päätymuurien kattamisesta 23.3.1973, RHOA.

⁹⁹ Rauniokirkon korjaustoimikunnan työvaliokunnan pöytäkirja 14.7.1973, kopio RHOA.

¹⁰⁰ Esko Vormalan ohje Pälkäneen rauniokirkon muurien entistämisestä ja vahvistamisesta 15.5.1973, RHOA.

¹⁰¹ Antero Sinisalon ja Matti Raatikaisen lausunto nro 803 Pälkäneen seurakunnalle 24.7.1973; Matti Raatikaisen muistio Pälkäneen rauniokirkolla pidetystä katselmuksesta 3.9.1973; Rauniokirkon rakennustoimikunnan katselmuspöytäkirja 14.7.1973, RHOA.

Rauniokirkon korjausten työohjelma oli pitkä, mutta vuoden 1974 toteutuneista töistä on kerrottu vain lyhyesti. Asehuoneen kallistunut seinä tuettiin teräspalkkikehikolla. Tämän jälkeen voitiinkin purkaa kirkkoa rumentavat puiset tukirakenteet. Asehuoneen sivuseinien yläpinnat suojattiin betonilaatoilla ja päätyharja eristettiin Flinkote-emulsiolla. Kirkon seinärakenteiden kunnon selvittämiseksi tehtiin tutkimus.¹⁰² Matti Raatikaisen laatimassa yksityiskohtaisessa työohjelmassa korjaukset olisivat keskittyneet asehuoneeseen, jonka portaalien ja ikkunaholvien rapautuneet tiilet piti uusida ja holvauksen ulokkeeksi jäävät tiilet kattaa lyijykauluksella. Asehuoneen päätyikkuna kaipasi myös tukemista. Korjauksen kohteeksi piti ottaa myös asehuoneen ja länsipäädyn portaat. Lisäksi länsipäädyn portaiden yläosa piti kattaa ja ikkunapenkit suojata laastilla.¹⁰³

Länsipäädyn korjaus oli onnistunut hyvin, mutta asehuoneen päätyharjan suojaus oli epäonnistunut, sillä suojamassa oli jo paikoin irronnut. Tämän vuoksi oli vuoden 1975 työsuunnitelmassa asehuoneen päädyn korjauksen uusiminen ja asehuoneen oviaukon tiiliholvauksen kunnostaminen. Asehuoneen eteläseinän vielä korjaamaton ikkunapari piti kunnostaa ja suojata lyijylevyllä. Itäpäädyn ikkunarakenteiden suojaamisessa päätettiin kokeilla freskokalkkia, mutta länsipäädyn irtoilevien tiilien ja kirkon seinillä olevien syvennysten täyttämiseen päätettiin käyttää ilmeisesti vielä Parmu-laastia. Parvekkeen portaikkoon oli tarkoitus tehdä terästankoportti ja sakariston katon puuluukku korjata. Kirkon käytettävyyden parantamiseksi oli suunniteltu polkujen päällystämistä soralla ja kirkonpenkkien hankkimista. Puupenkit ja alttaripöydän suunnitteli Maire Kemppi Museovirastosta.¹⁰⁴ Arkkitehti Juhani Pallasmaan suunnitelmissa oli laatoittaa kirkon lattia ja saada kirkkoon vajereilla tai metallirakenteen varaan pingotettu suojakatos, jotta kirkkoa voitaisiin paremmin käyttää kesäisin. Suunnitelmat jäivät toteuttamatta. Korjaustöiden päätyttyä vuonna 1976 oli sakariston lautakatto vielä uusimatta ja länsipäädyn portaali kaipasi vielä vähäisiä korjauksia.¹⁰⁵

5.5 Kirkon restaurointityöt 1980- ja 1990-lukujen taitteessa

Rauniokirkko vaatii jatkuva huolenpitoa ja kunnostusta. Sen osoitti vain kuusi vuotta edellisen korjauksen päättymisestä rauniokirkolla pidetty katselmus. Seinien rappaukset olivat pakkasvaurioiden takia lohkeilleet. Asehuoneen päätyseinä tarvitsi pikaista suojaamista, mikä tehtiinkin lyijylevyillä vuonna 1983. Ongelmaksi oli muodostunut myös kirkon ympärillä oleva kasvillisuus ja puusto, joiden harventamisesta Museovirasto antoi ohjeita.¹⁰⁶ Kirkko oli 1980-luvun loppulla päässyt niin huonoon kuntoon, että se oli vaarassa sortua ja se oli suljettava yleisöltä. Muureihin oli syntynyt pystysuoria halkeamia, ja myös osa suurista kivistä oli haljennut. Kivien välissä ollut laasti oli pehmentynyt ja muuttunut osittain pelkäksi hiekaksi. Vaurio ulottui jopa 40 cm:n syvyydelle seinän sisään. Näin ollen seinät eivät enää kantaneet painoa, joka niihin kohdistui. Raunion pelastamiseksi olisi laasti vaihdettava uuteen sekä päädyt tuettava kehikolla ja vetotangoilla niin kuin useassa kohdassa oli jo meneteltykin. Matti Raatikaisen arvion mukaan kirkon korjaustyö veisi aikaa kolme kesätyökautta ja maksaisi noin 900 000 markkaa. Raunion kattaminen ei hänen mielestään enää pelastaisi kirkkoa.¹⁰⁷ Jatkuvien kunnostustöiden ja suurten korjaus-

¹⁰² Kalle Hiisan ja Alpo Näsin kertomus Pälkäneen rauniokirkon korjaamisesta vuonna 1974, Pälkäneen kirkon arkisto.

¹⁰³ Matti Raatikaisen laatima Pälkäneen rauniokirkon työohjelma; Museoviraston toimintakertomus vuodelta 1973.

¹⁰⁴ Pöytäkirja Pälkäneen rauniokirkon korjaustoimikunnan ja Museoviraston neuvottelusta 5.5.1975 kopio RHOA; Maire Kempin suunnitelmapiirustukset ja ohje Pälkäneen rauniokirkon penkkien ja alttaripöydän pintakäsittelystä 5.4.1976.

¹⁰⁵ Hiisa 1975, 12; Pälkäneen rauniokirkon loppukatselmuspöytäkirja 17.8.1977, RHOA.

¹⁰⁶ Kalle Laakson muistio katselmustilaisuudesta Pälkäneen rauniokirkolla 24.5.1982, Pälkäneen kirkon arkisto, Kalle Laakson muistio rauniokirkon työmaakatselmuksesta 25.5.1983, Pälkäneen kirkon arkisto.

¹⁰⁷ Pietarila 1987, RHOA; Matti Raatikaisen matkakertomus Pälkäneelle 3.4.1987, RHOA.

kustannusten vuoksi Pälkäneen seurakunta esitti kirkon siirtämistä valtion hallintaan. Opetusministeriö kuitenkin hylkäsi hakemuksen vuonna 1988, ja niin kirkko jäi seurakunnan omistukseen.¹⁰⁸

Korjaustyöt käynnistyivät vuonna 1988, jolloin työohjelmassa oli länsipäädyn syvätyttö ja sen seinän yläpinnan suojaaminen lyijylevyillä. Vasta näiden kunnostustöiden jälkeen oli mahdollista poistaa kirkon sisältä puiset suojarakenteet. Työn suunnittelusta, valvonnasta ja tekemisestä vastasi Museovirasto. Rahoitus järjestyi opetusministeriön korjausmäärärahoista. Veden johtamiseksi pois seinän vieriltä päätettiin kirkon ympäristö vaaita mahdollisia täyttö- tai tasaustöitä varten. Lisäksi seurakunta raivaisi puita kirkon ympäristöstä.¹⁰⁹ Länsipäädyn seinäkomeroiden uurrekuvioituidut rappaukset olivat vaarassa tuhoutua. Vaihtoehdoksi jäi rappauspinnan restauroiminen irrotettuna. Päätykoriste siirrettiin dokumentoinnin jälkeen Museoviraston rakennushistorian fragmenttikokoelmiin. Komeroiden kunnostamisen jälkeen jäljennettiin kuviot komeron seinään.¹¹⁰ Koristekuviot oli ensimmäisen kerran dokumentoitu piirtämällä jo vuonna 1973, jolloin länsipäätyä oli edellisen kerran korjattu.¹¹¹

Korjauksia jatkettiin vuosina 1989–1993. Tuolloin kunnostettiin kirkon länsipäätyä ja länsiseinän yläosa suojattiin lyijypellillä. Kirkon itä- ja eteläosan seinämuurit korjattiin ns. syvätyttömenetelmällä, jossa Parmu-laastia injektoidiin seinän sisälle. Lisäksi asehuoneen eteläpäädyn vesieristystä kunnostettiin. Urakoitsijana oli Rakennuskorjaus Rainio Oy. Työn valvojana oli Matti Raatikainen Museovirastosta.¹¹² Rauniokirkon kuntoon vaikutti pintavesien kerääntyminen varsinkin alkukeväästä lammikoksi kirkon sisäpuolelle. Kirkon sisälle tuotiin soraa, paikalle tehtiin vedenpoistojärjestelmä, ja raunion ympärille maanpinnan muotoilu, joka valmistui vuonna 1993. Maanrakennustöitä edelsi Mikroliitti Oy:n tekemä arkeologinen kaivaus, joka tehtiin Tapio Segerin valvonnassa kesällä 1992. Toiseksi ongelmaksi oli muodostunut veden kertyminen asehuoneen ulkosaarnastuolin lattialle, mistä sitä pääsi edelleen rakenteisiin. Tämä oli jo aiheuttanut tiilivaurioita portaalin pieliin. Asian korjaamiseksi tehtiin bitumin ja galvanoidun muottiverkon päälle uusi laastikansi. Tämän avulla olisi saatu vesi johdettua ulos. Korjausta odotti myös asehuoneen portaalilla.¹¹³ Kirkon kuori-ikkuna korjattiin ja sakariston eteläpäädyn laudoitus uusittiin sekä maalattiin vuonna 1994. Myös pohjoisseinän ikkuna-aukkojen tiilirakenteiden rapautuneita osia uusittiin. Kirkkomaan halki kaivettiin sähkökaapelit ja alueen valaistus uusittiin syksyllä 1996. Puiden poistamista kirkon ympäriltä pidettiin välttämättömänä, koska puusto aiheutti raunioille kosteusvaurioita ja juuret rikkoivat seinien perustuksia. Vanhat puut voivat kaatuessaan hajottaa rauniota.¹¹⁴

¹⁰⁸ Luovutusaloite Pälkäneen rauniokirkon saattamiseksi Suomen valtion hallintaan 28.6.1987, kopio RHOA; Opetusministeriön päätös Pälkäneen rauniokirkon luovuttamisesta valtiolle 28.5.1988, RHOA.

¹⁰⁹ Kalle Laakson laatima muistio tarkastus- ja neuvottelukokouksesta Pälkäneen kirkolla 21.3.1988, Pälkäneen kirkon arkisto.

¹¹⁰ Pietarila 1987, RHOA; Pentti Pietarilan laatima muistio. Pälkäneen rauniokirkon länsipäädyn koristekomeroitten rappauspintaan uurrettujen kuvioiden talteenotto 4.9.1989, RHOA; C. J. Gardbergin ja Pekka Kärjen antama lausunto nro 835 Pälkäneen seurakunnalle rauniokirkon kuvioidusta rappauspinnasta 7.9.1989, RHOA; Pentti Pietarilan suullinen tiedonanto 14.1.2009.

¹¹¹ Veijo Laineen mittapiirustus nro 635:1:9 vuodelta 1973, RHOA.

¹¹² Museoviraston rakennushistorian osaston vuosikertomukset 1989–1993, RHOA; Sakari Mennun suullinen tiedonanto 12.1.2009.

¹¹³ Markus Hiekkasen, Sakari Mennun ja Erkki Törmin kertomus virkamatkasta Pälkäneen rauniokirkolle 29.4.1993, RHOA. Sakari Mennun suullinen tiedonanto 24.2.2009.

¹¹⁴ Sakari Mennun suullinen tiedonanto 12.1.2009; Markus Hiekkasen, Sakari Mennun ja Henrik Wagerin kertomus virkamatkasta 13.3.1995. Pälkäneen rauniokirkon ympäristön suunnittelu. RHOA; Museoviraston muinaisjäännösten hoitorekisteri.

Korjaustöiden päätyttyä haluttiin vielä selvittää asehuoneen eteläpään ja kirkon länsipään rakenteellinen vakaus. Asian selvittämiseksi tehtiin maaperätutkimuksia vuonna 1996. Tulosten mukaan asehuoneen eteläseinän jatkuva kallistuminen aiheutui siitä, että hienojakoisessa maassa seinämuuri painui sen ulkopuolelle tehtyjen hautojen ja muiden häiriöiden takia. Tuolloin päädyttiin siihen, että seinän perustukset on tuettava ja asehuoneen päätyseinä on oikaistava pystyyn.¹¹⁵ Lisäksi kesällä 1998 havaittiin halkeamia kirkon länsipäädyssä. Vaurioita pidettiin vakavina, joten jo samana syksynä tutkittiin länsipään ja asehuoneen perustuksia arkeologisin kaivauksin. Kaivauksissa todettiin, että matalat ja pienistä kivistä ladotut perustukset kannattelevat seinien painoa vain osittain.¹¹⁶ Rauniokirkon alue todettiin vaaralliseksi yleisölle ja se suljettiin kesällä 1999.¹¹⁷ Seuraavan vuosituhanen korjaukset olivat vääjäämättömästi edessä.

5.6 Kirkon restaurointityöt 2000-luvun alussa

Uusiin, laajamittaisiin restaurointitöihin oltiin valmistauduttu vuoden 2002 alussa laatimalla rakennesuunnitelma ja tekemällä arkeologisia tutkimuksia, mutta rahoituksen puuttuminen esti korjausten aloittamisen. Rahoitusta ryhtyi järjestelmään Pälkäneellä virinnyt kansalaistoiminta, jonka myötä perustettiin Vanhankirkon suojeluyhdistys lokakuussa 2002. Yhdistyksen tavoitteena on varojen kerääminen rauniokirkon korjaukseen ja kirkon saaminen sellaiseen kuntoon, että sitä pystyttäisiin käyttämään ainakin kesäisin erilaisiin tapahtumiin.¹¹⁸

Kiireisimmin korjausta kaipasivat kirkon länsipääty sekä asehuoneen eteläseinä, joka oli vaarassa sortua, mikäli rakenteellista tukemista ei tehtäisi. Kirkon runkokuoneen muurit saattavat kestää perustusten liikkumista, mutta niiden vähäinenkin sortuminen aiheuttaisi vaaran kävijöille. Perustusten korjattavilla alueilla olisi suoritettava arkeologinen kaivaus. Kirkon perusmuurin tueksi piti valaa betonianturat, jotka ulottuvat 1,2 metrin etäisyydelle seinäpinnasta. Maaperän kantavuutta oli tarkoitus parantaa injektoimalla siihen vesilasiliuosta. Ankkurointia tarvittaisiin asehuoneen eteläpään ja runkokuoneen länsipään tukemiseen. Lisäksi asehuoneen eteläpään alle piti valaa perustuslaatta ja pääty suoristaa. Museovirasto piti raunioiden kattamista mahdollisena ja erityisesti tiilirakenteiden kannalta hyödyllisenä toimenpiteenä.¹¹⁹

Korjausten pääsuunnittelusta vastasi arkkitehti Sanna Ihatsu Museovirastosta ja rakennesuunnittelusta Eero Kotkas Innostructura Oy:stä. Rakennuttajana toimi Museovirasto ja urakoitsijana Rikosseuraamusviraston Hämeenlinnan työsiirtola. Työnjohtajana oli Museoviraston palkkaamana Paavo Nevalainen PMN-Saneeraus Oy:stä. Korjaustyöt alkoivat kesäkuussa 2003. Korjaukset ja tutkimukset rahoitti Opetusministeriö, Vanhankirkon suojeluyhdistys, Pirkanmaan ympäristökeskus ja Pälkäneen seurakunta. Korjattavilla alueilla tehtiin arkeologiset kaivaukset. Paljastuneet perustukset dokumentoitiin ja muurien kunto tutkittiin. Kesän aikana länsipään perusmuurin tueksi rakennettiin teräsbetoniantura, joka ulottui 1,2 metriä seinälinjan ulkopuolelle. Perustukset olivat luultua huonommassa kunnossa ja ne korjattiin osittain syvätäyttömenetelmällä. Asehuoneen eteläpääty tuettiin ensin vinotuilla ja sen jälkeen pään perustukset vahvistettiin ja korjattiin samalla tavalla kuin länsipäädyssäkin. Tarkoitus oli myös oikaista pystyyn asehuoneen kallistunut pääty. Korjausten aikana huomattiin, että vinotuet olivat suoristaneet päätyä 20

¹¹⁵ Markus Hiekkasen, Sakari Mennun ja Jyrki Simovaaran kertomus virkamatkasta 11.7.1996. Pälkäneen rauniokirkon perustus. RHOA; Wahlberg 1996, 12, RHOA.

¹¹⁶ Mentu 2002, RHOA; Adel 1998; Sakari Mennun laatima lausunto Pälkäneen rauniokirkon käytöstä kesällä 1999, RHOA.

¹¹⁷ Maire Mattisen ja Sakari Mennun lausunto Pälkäneen rauniokirkon korjaushankkeesta 22.1.2003, RHOA.

¹¹⁸ Maire Mattisen ja Sakari Mennun lausunto mahdollisista korjaustoimenpiteistä Pälkäneen rauniokirkolla 21.2.2002, RHOA; <http://www.rauniokirkko.net/sivut.htm>.

¹¹⁹ Maire Mattisen ja Sakari Mennun laatima lausunto Pälkäneen rauniokirkon korjaushankkeesta 22.1.2003, RHOA.

cm. Suoristaminen päätettiin siirtää seuraavaan kesään. Talven aikana voitiin seurata päädyn liikkumista ja tarvittaessa kiristää tukia. Perustusten korjausten yhteydessä Rikosseuraamusvirasto kunnosti vedenpoistojärjestelmän, suoristi kirkon ympärillä olevan aidan kivipylväät ja muotoili kirkon ympäristön maanpintaa.¹²⁰

Kuva. Asehuoneen pääty tuettiin vuonna 2003. Sanna Ihatsu, Museovirasto.

Asehuoneen päädyn oikaiseminen pystyyn oli haasteellinen tehtävä. Seinä oli tehty keskiajalle tyypillisellä, ns. valumuuritekniikalla, jossa kivistä muurattujen pintojen välinen tila on täytetty hiekalla, kivillä ja muulla irtoaineksella. Päädyn yläosassa on käytetty sekä kiveä että tiiltä. Lisähaasteen korjaustyölle aiheuttivat asehuoneen päädyn ovi- ja ikkuna-aukot sekä länsiseinän sisäpuolella oleva portaikko, jotka piti saada säilymään ehjinä. Talven aikana Sanna Ihatsu ja Eero Kotkas tarkensivat työsuunnitelmia. Koska päädyn alaosa oli suora, päätettiin oikaista vain päädyn ylin osa. Tämän jälkeenkin rakenne olisi hieman kallellaan, mutta painopisteen muutoksen vuoksi kaatumisen vaaraa ei enää olisi. Töiden tilaajana oli Pälkäneen seurakunta. Työn suunnittelusta ja sen kustannuksista vastasi Museovirasto. Rakennuskorjaus Rainio Oy oli ainoa urakoitsija, joka suostui työhön. Vankityötä käytettiin mm. telineiden rakentamiseen. Korjauksiin saatiin ympäristökeskuksen myöntämää EU-rahaa. Päädyn suoristaminen tehtiin loka-marraskuun vaihteessa vuonna 2004. Ylin kolmannes päädyistä vedettiin pystyyn ketjujen ja taljojen avulla sekä kiinnitettiin Parmu-laastilla paikoilleen. Teräskehikon poistamisen jälkeen huomasi urakoitsija, että seinä oli pullistunut. Pullistuma oli syntynyt vuosien kuluessa, kun teräskehikon taakse

¹²⁰ Ihatsu 2003, RHOA; Kotkas 2003–2004; Mikkola ja Vuoristo 2004.

oli muuriin syntynyt avoimia saumoja. Niiden kautta rakenteeseen päässyt vesi oli jäätyessään aiheuttanut vaakasuuntaisia vaurioita. Saumat korjattiin, jotta lisää vaurioita ei syntyisi.¹²¹

Kuva. Asehuoneen päädyn suoristaminen taljojen ja ketjujen avulla on käynnissä syksyllä 2004. Sanna Ihatsu, Museovirasto.

Syyskuussa 2004 rauniokirkossa ei enää havaittu sellaisia vakavia vaurioita, jotka vaarantaisivat sen pystyssä pysymisen. Sen sijaan totesivat yli-intendentti Sakari Mentu, arkkitehti Sanna Ihatsu ja rakennesuunnittelija Eero Kotkas pieniä laastivaurioita syntyneen betonilaattojen saumoihin. Laatat oli laitettu seinien suojaksi 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Betonilaatat olivat liikkuneet myös kirkon itäpäädyssä. Liikkuminen saattoi johtua 1990-luvulla rakennetusta vedenpoistojärjestelmästä tai kesken jääneistä korjauksista. Tuolloin kaakkoiskulma jäi rahan puutteen vuoksi korjaamatta syvätäyttömenetelmällä. Seuraavaksi vuodeksi suunniteltiin kaakkoisseinän syvätäyttämistä, saumojen laastikorjauksia ja oviaukkojen tiilimuurausten kunnostamista.¹²²

Pälkäneen Vanhankirkon suojeluyhdistys otti uudelleen esille kirkon kattamisen. Yhdistys tilasi vuonna 2003 Museoviraston edellyttämän hanke- ja tarveselvityksen kirkon kattamisesta. Selvityksen tekivät rakennusarkkitehdit Carita Lindholm-Raatikainen ja Mika Raatikainen. Selvityksessä ehdotettiin vanhan kattomuodon mukaista katetta tai matalaa, pitkien sivujen muurien vaaraan rakennettua katetta. Materiaalivaihtoehtoina olivat mm. tiili, pelti, paanu ja lasi. Suojeluyh-

¹²¹ Ihatsu 2004, RHOA; Kotkas 2003–2004, RHOA.

¹²² Ihatsu 2004, RHOA.

distys päättyi lasikattoratkaisuun. Yhteistyössä Vanhankirkon suojeluyhdistys ja Tampereen teknillinen korkeakoulu järjestivät vuonna 2005 kattamista koskevan arkkitehtikilpailun opiskelijoille. Pälkäneen seurakunnalla ei ollut taloudellisia edellytyksiä raunion kunnostamiseen, kattamiseen ja mahdollisen katetun raunion kunnossapitoon. Museovirasto piti ensisijaisena tavoitteena raunion ja sen lähiympäristön kehittämistä muulla tavoin kuin kattamalla.¹²³ Lasikatto jäi toteutumatta.

Sakariston vuonna 1932 valmistunut lautakatto oli päässyt huonoon kuntoon. Sen kunnostamien oli ollut useiden vuosikymmenien ajan korjauksien työohjelmassa, mutta jäänyt varojen puutteessa toteuttamatta. Pälkäneen Vanhankirkon suojeluyhdistys oli varannut rahaa katon kunnostamiseen vuodelle 2007. Lisäksi Museovirasto myönsi 10 000 euron määrärahan lautakaton uusimiseen ja antoi korjausohjeet. Työmaan johtajana oli rakennuskonservaattori Virve Suominen. Hänen apunaan oli konservaattoriopiskelija Hanna Tuominen ja talkooväkeä suojeluyhdistyksestä. Työt alkoivat kesällä 2007 ja katto valmistui elokuun lopulla. Ennen katon uusimista katon rakenteet tutkittiin ja niihin tehtiin vauriokartoitus. Uusi katto tehtiin uritetusta mäntylaudasta. Aluskatteeksi laitettiin tuohi. Katon pinta jätettiin käsittelemättä, mutta sen tervaamista harkitaan myöhemmin. Vanhankirkon suojeluyhdistyksen rahoituksella asennettiin syksyllä 2007 teräsportit ja kiinnitettiin ketjut kivisiin aidan pylväisiin maisemasuunnitelman mukaisesti.¹²⁴

Kuva. Katon rakentaminen on käynnissä kesällä 2007. Virve Suominen.

¹²³ Carita Lindholm-Raatikaisen ja Mika Raatikaisen laatima Pälkäneen rauniokirkon kattamisen tarveselvitys 18.11.2003; Paula Purhosen ja Sanna Ihatsun laatima Museoviraston lausunto nro 176/603/2004 Pälkäneen rauniokirkon kattamisesta ja alueen kehittämisestä 3.2.2005; Pälkäneen Vanhankirkon suojeluyhdistyksen laatima työsuunnitelma ”Pälkäneen Vanhankirkon kunnostus ja esihistoriallisen kalmiston arkeologia”;
<http://www.rauniokirkko.net/sivut.htm>.

¹²⁴ Selja Flinkin ja Olli Cavenin laatima muistio Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä 31.1.2007, RHOA; Suominen 2007, RHOA.

Kuva. Sakariston uusi katto on harmaantunut kauniisti. Päivi Hakapää Museovirasto 16.12.2008.

Länsipäädyn oviaukko korjattiin kesällä 2008. Sitä oli restauroitu jo 1900-luvun korjausten yhteydessä. Oviaukosta tehtiin ensiksi mittapiirroksot ja vauriokartoitus. Osa oven piilien sekä holvauksen tiilistä uusittiin ja vanhat tiilet kiinnitettiin uudelleen kalkkimenttilaastilla. Halkeamia täytettiin tiilen paloilla ja laastilla. Pakkasen rapauttamat tiilet korvattiin uusilla tiilillä. Seuraavina kesinä on tarkoitus jatkaa ovien ja ikkunan piilien tiilimuurausten korjaamista. Suunnitelmissa on myös tutkia asehuoneen kattamismahdollisuuksia. Tässä hankkeessa ovat mukana Pälkäneen seurakunnan, Pälkäneen Vanhankirkon suojeluyhdistyksen ja Museoviraston lisäksi Otaniemen tekninen korkeakoulu ja Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Hanke käynnistyy syksyllä 2009.¹²⁵

¹²⁵ Suominen 2008; Selja Flinkin laatima muistio 5.11.2008.

6. Lopuksi

Pälkäneen keskiaikainen kivikirkko on rakennettu paikalle, jossa on sijainnut jo rautakauden lopulla kalmisto. Useat tutkijat ovat olettaneet, että paikalla on ollut kivikirkkoa vanhempi puukappeli tai -kirkko. Arkeologisissa tutkimuksissa ei ole kuitenkaan löytynyt jälkiä tai jäännöksiä, jotka viittaavat paikalla aikaisemmin olleeseen puurakennukseen. Markus Hiekkasen mukaan kivikirkko on suunniteltu ja muurattu vuosien 1495 ja 1505 välisenä aikana. Kasvaneelle seurakunnalle liian pieneksi jääneen, huonokuntoisen kirkon tilalle rakennettiin uusi tiilikirkko, joka valmistui vuonna 1839. Vanhaa kirkkoa käytettiin 1860-luvulle asti leikkaushuoneena ja ruumiiden säilyttämiseen. Vähitellen kirkko ympäristöineen jäi hävityksen valtaan. Rappeutuneen kirkkorakennuksen katto romahti joulukuussa 1890. Kirkon korjaustyöt käynnistyivät vuonna 1903 ja uusimmat korjaustyöt on tehty vuonna 2008. Korjausten pääperiaatteet ovat pysyneet lähes samoina vuosikymmenien ajan. Vanhaa ja alkuperäistä on pyritty säilyttämään mahdollisuuksien mukaan. Seinien yläosien suojaaminen ja kallistuneiden päätyjen tukeminen nähtiin tärkeiksi jo ensimmäisissä korjauksissa. Seinien halkeamia on korjattu ja seinistä pudonneita kiviä on muurattu yhä uudelleen kiinni. Kirkon rapautuneet, tiilestä tehdyt ovien ja ikkunoiden pielet sekä päädyt ovat olleet korjausten kohteena yli sadan vuoden ajan.

Kirkon korjauksista on säilynyt vain muutamia tietoja 1600-luvun alusta, mutta 1600–1700-luvun taitteessa kirkkoa tiedetään korjatun ahkerasti. Pilareiden rakentaminen ja seinien halkeamien korjaaminen viittaavat siihen, että jo tuolloin on perustuksissa ollut ongelmia. Aikaisemmat tulvat ja vuoden 1604 luonnonmullistus ovat hyvinkin voineet vaikuttaa kirkon perustuksiin jo 1600-luvulla. Kirkon huonon kunnon arveltiin 1900-luvun alussa johtuvan liian löysästä maaperästä. Maaperätutkimusten mukaan kirkko on kuitenkin perustettu routimattomalle, hienolle hiekka- ja hietamaalle. Perustuskivien väliin on tosin kertynyt routivaa maata. Yhtenä syytä perustusten painumiseen on arveltu syvällä olevaa pohjaveden pintaa. Seinien painumista on selitetty myös perustusten vireen tehdyillä haudoilla.

Ensimmäisen restaurointityön aikana päämuurit sidottiin toisiinsa ankkuriraidoilla ja seinien yläpinnat peitettiin betonilla vuonna 1903. Perustusten tukemisen otti Juhani Rinne esille jo vuonna 1932, mutta ensimmäiset toimenpiteet tehtiin tiettävästi vasta 2000-luvun alussa. Moni muukin asia on toteutunut vasta viime vuosikymmeninä. Asehuoneen sivuseinät sidottiin kirkon runkokuoneeseen rautabetonipalkeilla ja kallistunut pääty ankkuroitiin väliaikaisesti kirkkoon vuonna 1932. Itäpäädyn ja pohjoisseinän välinen rako muurattiin umpeen vasta 20 vuotta myöhemmin. Samalla kertaa korjattiin eteläseinän halkeama. Asehuoneen kallistunut pääty kiinnitettiin uusilla sideraidoilla. Vähiten on tietoa 1960–1970-luvun korjauksista. Seinien yläpinnat suojattiin betonilaatoilla ja asehuoneen kallistunut seinä tuettiin teräspalkkikehikolla. Kirkko sai myös uudet puupenkit ja alttaripöydän. Kirkon länsipäädyn ja asehuoneen päädyn yläpinnat suojattiin lyijylevyillä 1980-luvulla, jolloin aloitettiin myös seinien syvätäyttö. Rauniokirkon alue todettiin vaaralliseksi yleisölle ja se suljettiin kesällä 1999. Tämä johti kirkon länsiseinän ja asehuoneen päädyn perustusten tukemiseen teräsbetonianturoilla, sekä asehuoneen kallistuneen päädyn suoristamiseen vuosina 2003–2004. Kirkon kattamisesta on käyty keskustelua vilkkaasti, mutta ainoastaan sakaristo on saanut vuonna 1932 lautakaton, joka korjattiin vuonna 2007.

Vedenpoistojärjestelmän rakentamiseen ja perustusten vahvistamiseen liittyneet arkeologiset tutkimukset alkoivat vuonna 1992. Pinta-alaltaan 85 m²:n laajuuisella alueella on tehty kaivauksia, joiden avulla on selvitetty kirkon perustamistapaa sekä täyttömaiden paksuuksia, ja joiden yhteydessä on tutkittu noin 80 hautaa. Osteologisia tutkimuksia on tehty lähes 120 vainajalle. Tutkittujen hautojen vainajista suurin osa oli haudattu yksinkertaisissa puuarkuissa, joista oli enää hyvin vähän jäljellä. Haudat ajoittuivat pääasiassa 1600–1700-luvuille. Kirkon sisälle on muurattu savilaastilla lähes kaksi metriä korkeita hautaholveja, joissa on ilmeisesti ollut hyllyt arku-

ja varten. Kivikirkkoa vanhempia hautoja on tehty länsipäädyn ulkopuolelle ja sakariston pohjoispuolelle. Sieltä löytyi myös rautakaudelle ajoittuvia esineitä ja ristiretkiaikainen naisen hauta.

Kirkon koilliskulmassa paljastunut 3 x 3 metrin laajuinen kivirakenne on todennäköisesti pilarin perustus. Tällaisen tukirakenteen muuraamisesta kirkon itäseinän viereen on säilynyt tieto vuodelta 1811. Kirkon länsiseinän ja asehuoneen eteläseinän luonnonkivistä ladotut perustukset ovat metristä puoleentoista metriin korkeat. Ne on tehty 10–50 cm seinämuuria leveämmäksi. Perustus oli paikoin hajanainen ja muutamista kohdista kivet puuttuivat kokonaan. Kirkon länsiosassa ja asehuoneessa on säilynyt todennäköisesti 1700-luvulle ajoittuvia puulattian jäännöksiä. Lattian uusimisesta on maininta ainakin 1730-luvulta. Uusimmat arkeologiset tutkimukset liittyvät kesällä 2007 tehtyyn maavallin tasoittamiseen kirkon itäpuolella. Vallin pohjoisosasta paljastui 60 cm:n levyinen, kivistä muurattu rakenne.

Kirkko on avattu uudelleen yleisölle ja sen tulevaisuus näyttää valoisammalta kuin vuosiin. Sen arvo muinaisjäännöksenä on tunnustettu ja sen merkitys pälkäneläisille huomattu. Pieniä ja suuria korjauksia on saatu päätökseen viime vuosina. Aktiiviset pälkäneläiset ovat ottaneet kirkon hoitamisen asiakseen ja osallistuneet yhteistyössä Museoviraston ja seurakunnan kanssa kirkon korjauksiin ja hoitotyöhön.

Helsingissä 24.2.2009

Päivi Hakanpää

7. Lähteet

Käytetyt lyhenteet:

FMU = Finlands medeltidsurkunder I-VIII. Samlade och i tryck utgiftna af Finlands Statsarkiv genom.

MV, hist.top.ark. = Museovirasto, Historian topografinen arkisto.

REA = Registrum Ecclesiae Aboensis. Toim. Reinold Hausen.

RHOA = Museovirasto, rakennushistorian arkisto.

KA = Kansallisarkisto.

SAY = Suomen asutuksen yleisluettelo.

Piirustukset ja kartat

Kartta vuodelta 1756, KA MHA H62 2/1.

Kostianvirran taistelua kuvaava venäläinen kartta vuodelta 1713. Museovirasto, historian kuva-arkisto neg. 79277.

Pälkäneen kirkon laajennussuunnitelma vuodelta 1782. Thomas Häger. Hämeenlinnan maakunta-arkisto, III J:1.

Pälkäneen rauniokirkko, kirkon penkki ja alttaripöytä. Suunnittelupiirustus 635:1:10. Maire Kämppi 1975. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon päätyfasadi. Mittapiirustus 635:1:1. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon sivufasadi. Mittapiirustus 635:1:2. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon päätyfasadi ja osa pituusleikkauksesta. Mittapiirustus 635:1:3. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon pohjapiirustus. Mittapiirustus 635:1:4. Theodor Lindqvist 1952. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon pituusleikkaus. Mittapiirustus 635:1:5. Theodor Lindqvist 1952. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon poikkileikkaus. Mittapiirustus 635:1:6. Theodor Lindqvist 1952. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkko, asehuoneen vahvistaminen. Suunnittelupiirros 635:1:11. Esko Vormala 1974. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkko, sakariston lautakatto. Suunnittelupiirros 635:1:12. Esko Vormala ja Maire Heikinen 1978. RHOA.

Pälkäneen vanha kirkko, sakariston katon paanu. Juhani Pallasmaa 2.2.1968. Kopio Pälkäneen seurakunnan arkisto.

Pälkäneen rauniokirkko, länsipäädyn maalauskoristelu. Mittapiirustus 635:1:9. Veijo Laine 1973. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon pituusleikkaus. Mittapiirustus 635:1:15. J. Luoto, Mittaustekniikka Oy 1989, RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon päätyfasadi. Mittapiirustus 635:1:20. J. Luoto, Mittaustekniikka Oy 1989, RHOA.

Painamattomat lähteet

Adel, Vadim 1998: Pälkäne, rauniokirkko. Myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon koekaivaus. RHOA.

Flink, Selja ja Caven, Olli 2007: Muistio Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä 31.1.2007. RHOA.

Flink, Selja 2008: Muistio Pälkäneen rauniokirkolla sijaitsevan Castrènin muistomerkin siirtämisestä 8.2.2008. RHOA.

Flink, Selja 2008: Muistio 5.11.2008. RHOA.

Gardberg, C. J. ja Kärki, Pekka 1989: Lausunto nro 835 Pälkäneen seurakunnalle rauniokirkon kuvioidusta rappauspinnasta 7.9.1989. RHOA.

Cleve, Nils 1947: Kirje nro 2035 Pälkäneen Kirkkohallintokunnalle 30.9.1947. Pälkäneen kirkon arkisto.

Cleve, Nils 1949: Tarkastuskertomus Pälkäneen kirkoille 15.8.1949. Pälkäneen kirkon arkisto.

Cleve, Nils ja Tamminen, V. E. E. 1968: Lausunto nro 2235 18.9.1968. RHOA.

- Havia, Aaro 1965: Kustannusarvio Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä 8.9.1965. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Heimala, Aarne 1962: Matkakertomus Pälkäneelle 13.8.1962. RHOA.
- Hemgård, Gretel; Koivunen, Milka ja Levonmaa, Anna 2006: Pälkäneen vahankirkon ympäristön maisemanhoitosuunnitelma. Maisemasuunnittelu Hemgård. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Hiekkänen Markus; Mentu, Sakari ja Törmi, Erkki 1993: Kertomus virkamatkasta Pälkäneen rauniokirkolle 29.4.1993. RHOA.
- Hiekkänen Markus; Mentu, Sakari ja Wager, Henrik 1995: Kertomus virkamatkasta 13.3.1995. Pälkäneen rauniokirkon ympäristön suunnittelu. RHOA.
- Hiekkänen Markus; Mentu, Sakari ja Simovaara, Jyrki 1996: Kertomus virkamatkasta 11.7.1996. Pälkäneen rauniokirkon perustus. RHOA.
- Hiisa, Kalle 1971: Kertomus Pälkäneen vanhan kirkon korjaustoimikunnan työvaliokunnan toiminnasta vuonna 1971. RHOA.
- Hiisa, Kalle ja Näsi, Alpo 1974: Kertomus Pälkäneen rauniokirkon korjaamisesta vuonna 1974. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Ihatsu, Sanna 2003: Loppuraportti Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä vuonna 2003. RHOA.
- Ihatsu, Sanna 2004: Loppuraportti Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä vuonna 2004. RHOA.
- Juhola, Mauno ja Malmberg, Magnus 1963: Kirje Pälkäneen vanhan kirkon entistämistoimikunnalle 5.7.1963. RHOA.
- Jussila, Timo 1992: Pälkäneen rauniokirkon koekaivaus 1992. Mikroliitti Oy. RHOA.
- Kemppi, Maire 1976: Pälkäneen rauniokirkon penkkien ja alttaripöydän pintakäsittely 5.4.1976. RHOA.
- Kivistö, E. O. 1951: Kertomus virkamatkasta Valtionarkeologin ja Muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehdin mukana tekemästani virkamatkasta Pälkäneelle 12.11.1951. MV, hist.top.ark.
- Kivistö, E. O. 1952: Kertomus Pälkäneen vanhan kirkon raunioilla kesällä 1952 suoritetuista korjaus- ja entistämistöistä. MV, hist.top.ark. ja Pälkäneen kirkon arkisto.
- Kivistö, E. O. 1955: Kertomus valtionarkeologin, tohtori C. A. Nordmanin mukana Pälkäneen vanhalle kirkolle tekemästani virkamatkasta 23.7.1955. MV, hist.top.ark.
- Kotkas, Eero 2003–2004: Pälkäneen rauniokirkko. Insinööri-toimisto Innostuctura Oy. RHOA.
- Kulkulaitosten ja Yleisten Töiden Ministeriön päätös 12.10.1932. Kopio MV, hist.top.ark.
- Laakso, Kalle 1982: Muistio katselmustilaisuudesta Pälkäneen rauniokirkolla 24.5.1982. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Laakso, Kalle 1983: Muistio rauniokirkon työmaakatselmuksesta 25.5.1983. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Laakso, Kalle 1988: Muistio tarkastus- ja neuvottelukokouksesta Pälkäneen kirkolla 21.3.1988. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Lahti, Eeva-Kristiina 2004: Show me your teeth and I will tell who you are. D-uppsats. Tukholman yliopisto.
- Lempiäinen Mia 2008: Vadelmia ja kalaa viimeisellä aterialla. hautojen arkeobotaaninen tutkimus myöhäisrautakaudelta uudelle ajalle. Pro gradu –tutkielma. Turun yliopisto.
- Lempiäinen, Terttu 1999: Pälkäneen rauniokirkon kasvimakrofossiilitutkimus. Tutkimusraportti. Biodiversiteettiyksikkö. Turun yliopisto.
- Lindholm-Raatikainen, Carita ja Raatikainen, Mika 2003: Pälkäneen rauniokirkon kattamisen tarveselvitys 18.11.2003.
- Malmberg, Magnus 1963: Kirje 5.9.1963. RHOA.
- Mattinen, Maire ja Mentu, Sakari 2002: Lausunto mahdollisista korjaustoimenpiteistä Pälkäneen rauniokirkolla 21.2.2002. RHOA.

Mattinen, Maire ja Mentu, Sakari 2003: Lausunto Pälkäneen rauniokirkon korjaushankkeesta 22.1.2003. RHOA.

Mentu, Sakari 1999: Lausunto Pälkäneen rauniokirkon käytöstä kesällä 1999. RHOA.

Mentu, Sakari 2002: Pälkäneen rauniokirkko tutkimus- ja korjauskohteena. Muistio 23.10.2002. RHOA.

Mikkola, Esa 2002: Pälkäneen rauniokirkko. Myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon länsipäädyn kaivaus 13.–28.9.2001. RHOA.

Mikkola, Esa ja Vuoristo, Katja 2003: Pälkäneen rauniokirkko. Myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon kaivaus 4.6.–4.7.2003 ja 8.9.–19.9.2003. RHOA.

Museoviraston rakennushistorian osaston vuosikertomukset 1989–1993. RHOA.

Museoviraston toimintakertomus vuodelta 1973. RHOA.

Opetusministeriön päätös Pälkäneen rauniokirkon luovutuksesta valtiolle 28.5.1988. RHOA.

Pallasmaa, Juhani 1968: Saatekirje 2.2.1968. Pälkäneen kirkon arkisto.

Palmroth, R. 1955: Piirustus ja selostus Pälkäneen vanhan kirkon sakariston oven pielistä 3.8.1955. MV, hist.top.ark.

Pietarila, Pentti 1987: Pälkäneen keskiaikaisen rauniokirkon pelastaminen lopulliselta sään armottomalta tuholta. RHOA.

Pietarila, Pentti 1989: Muistio Pälkäneen rauniokirkon länsipäädyn koristekomeroitten rappauspintaan uurrettujen kuvien talteenotto 4.9.1989. RHOA.

Pirkanmaan maakuntaliiton kirje Tampereen kirkkohallitukselle 9.6.1972. Pälkäneen kirkon arkisto.

Poutiainen, Hannu 2007: Pälkäneen rauniokirkko. Kirkkomaan hoitotyön arkeologinen valvonta 2007. Pirkanmaan maakuntamuseo. Kulttuuriyksikkö.

Purhonen, Paula ja Ihatsu, Sanna 2005: Museoviraston lausunto nro 176/603/2004 Pälkäneen rauniokirkon kattamisesta ja alueen kehittämisestä 3.2.2005. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon korjaustoimikunnan ja Museoviraston neuvottelupöytäkirja 5.5.1975. Kopio RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon loppukatselmuspöytäkirja 17.8.1977. RHOA.

Pälkäneen rauniokirkon taideteoksen restaurointikortti vuodelta 1968. MV, hist.top.ark.

Pälkäneen seurakunnan kirkkovaltuuston kokouksen pöytäkirjaote 6.4.1952. Pälkäneen kirkon arkisto.

Pälkäneen seurakunnan luovutusaloite rauniokirkon saattamiseksi Suomen valtion hallintaan 28.6.1987. Kopio RHOA.

Pälkäneen seurakunnan varsinaisen kirkonkokouksen pöytäkirja 20.11.1932. Kopio MV, hist.top.ark.

Pälkäneen vanhan kirkon raunioiden korjaustöiden tilinpito 15.10.1952. MV, hist.top.ark.

Pälkäneen vanhan kirkon raunioiden vaurioiden syistä ja mahdollisesta korjaamisesta. Pohjatutkimus Oy:n lausunto 17.10.1963. Kopio RHOA.

Pälkäneen Vanhankirkon suojeluyhdistys: Pälkäneen keskiaikaisen Vanhankirkon kunnostus ja esihistoriallisen kalmiston arkeologia. Työsuunnitelma. Liite Kordelinin säätiön apurahanomukseen.

Pylkkänen, Riitta 1947: Matkakertomus Pälkäneen rauniokirkolle 16.8.1947. MV, hist.top.ark.

Raatikainen, Matti 1973: Muistio Pälkäneen rauniokirkolla pidetystä katselmuksesta 3.9.1973. RHOA.

Raatikainen, Matti: Pälkäneen rauniokirkon työohjelma. RHOA.

Raatikainen, Matti 1987: Matkakertomus Pälkäneelle 3.4.1987. RHOA.

Rauniokirkon korjaustoimikunnan työvaliokunnan pöytäkirja 14.7.1973. Kopio RHOA.

Rihtniemi, Anne 1995: Pälkäneen rauniokirkon ympäristö. Raivaus- ja hoitosuunnitelma. RHOA.

Riihimäki, Paavo 1953: Pälkäneen Pyhän Mikaelin kirkon kunnostamishdotus 5.2.1953. MV, hist.top.ark.

- Rinne, Juhani 1930: Kirje Pälkäneen kirkkoherranvirastolle 20.11.1930. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Rinne, Juhani 1932: Kirje Pälkäneen kirkkoherranvirastolle 27.7.1932. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Rinne, Juhani 1933: Kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle 26.4.1933. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Saatsi, Helena 1974: Lausunto ja ohjeistus Pälkäneen rauniokirkon ympäristön kunnostamisesta 13.9.1974. RHOA.
- Sinisalo, Antero 1967: Lausunto nro 1066 Pälkäneen autiokirkon korjaustöistä 8.5.1967. RHOA.
- Sinisalo, Antero ja Raatikainen, Matti 1973: Lausunto nro 622 Pälkäneen rauniokirkon päätymuurien kattamisesta 23.3.1973. RHOA.
- Sinisalo, Antero ja Raatikainen, Matti 1973: Lausunto nro 803 Pälkäneen seurakunnalle 24.7.1973. RHOA.
- Stenbäck, Josef 1902: Kirje Arkeologian toimistolle 12.9.1902. MV, hist.top.ark.
- Stenbäck, Josef 1904: Kirje Arkeologian toimistolle kesäkuussa 1904. MV, hist.top.ark.
- Stenbäck, Josef 1904: Tili Pälkäneen vanhan kirkon korjauksista kesällä 1903. MV, hist.top.ark.
- Suominen, Virve 2007: Pälkäneen vanhan kirkon sakariston katteen muutostyöt 2007. Työraportti. RHOA.
- Suominen, Virve 2008: Pälkäneen vanhan kirkon läntisen eli pääsisäänkäynnin restaurointi. Työraportti. RHOA.
- Tiusanen, Pauliina 2005: Pälkäneen rauniokirkon korjaus- ja ympäristöselvityshanke. Maisemanhoidon tutkimus ja rakennusinventointi. 12.4.2005. Pälkäneen kirkon arkisto.
- Uotila, Kari 1991: Pälkäneen kirkon länsipäädyn ikkuna. Raportti 20.8.1991. RHOA.
- Wahlberg, Jan-Erik 1996: Pälkäneen rauniokirkko. Painokairausraportti 12.6.1996. Muuritutkimus Ky. RHOA.
- Warmavuori, Kaarlo 1930: Kirje Muinaismuistoyhdistykselle 18.9.1930. MV, hist.top.ark.
- Vormala, Esko 1973: Pälkäneen rauniokirkon muurien entistäminen ja vahvistaminen 15.5.1973. RHOA.
- Vuoristo, Katja 2005a: Pälkäne Epaala - Kuuliala - Onkkaala. Kulttuurimaisema-alueen osainventointi 7.-18.6. ja 11.-15.10.2004. RHOA.
- Vilppula, Hilikka ja Sinisalo, Antero 1972: Hakemus valtionavun saamiseksi Pälkäneen rauniokirkon kunnostustöihin 23.3.1972. Lausunto nro 75. RHOA.

Painetut lähteet

- Analecta Archaeologica V 1917.
- Analecta Archaeologica VIII 1932.
- Analecta Archaeologica IX 1938.
- Analecta Archaeologica XIII 1955.
- Analecta Archaeologica XV 1957.
- Halonen, Erkki 1967: Pälkäneen vanha kirkko. Pirkanmaan vuosikirja 1967. Pirkanmaan maakuntaliiton julkaisuja 19.
- Halonen, Erkki 1975: Muistoja vanhan kirkon korjaustöistä. Pälkäneen Joulu n:o 23.
- Heikel, A. O. 1882: Kertomus Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäännöksistä. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk utgifna af Finska vetenskaps societeten*. Helsingfors.
- Hiekkänen, Markus 1994: The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Helsinki.
- Hiekkänen, Markus 1995: Pirkanmaan keskiaikaiset kivikirkot. *Tampereen tutkimuksia ja kuvauksia X. Tampereen historiallisen seuran tutkimuksia ja kuvauksia XV*. Tampere.

- Hiekkanen, Markus 2007: Suomen keskiajan kivikirkot. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1117. Helsinki.
- Hiisa, Kalle 1975: Pälkäneen rauniokirkon korjaustöistä vv. 1945–1975 ja kirkon tulevista käyttösuunnitelmista. *Pälkäneen Joulu n:o 23*.
- Jutikkala, Eino 1977: Kirjallinen ja kansanomainen traditio Hämeessä v. 1604 tapahtuneesta luonnonmullistuksesta. Historiantutkijan sana. Maisterista akateemikoksi. Historiallisia tutkimuksia 105. Helsinki. Artikkelin on julkaistu ensimmäisen kerran vuonna 1939 Historiallisessa arkistossa nro 46.
- Kauppi, Pekka 2004: Missä oli Pälkäneveden kirkkoranta Onkkaalassa vuonna 1603. *Pälkäneen Joulu 2004*.
- Knapas, Marja-Terttu 1973: Pälkäneen rauniokirkon länsipäädyn maalauskoristelu. *Pälkäneen Joulu 1973*.
- Koukkula, Tuomo 1972: Pälkäneen historia 1500-luvulta 1850-luvulle. *Pälkäneen historia I*. Vammala.
- Kuuliala, Wiljo-Kustaa 1949: Vanhaa Pälkänettä. Riihimäki.
- Nykänen & Nykänen 1999: Pään luita Pälkäneen vanhan kirkon kaivauksesta 1992. Muinaistutkija 3/1999.
- Läntinen, Aarre 1987: Näkökulmia Suomen kristillistämisen alkuvaiheisiin. *Historian aitta XX*. Jyväskylä.
- Mikkola, Esa 2004a: Pälkäneen Pyhän Mikaelin kirkon raunioiden kaivaukset vuonna 2003. *Muinaistutkija 1/2004*.
- Mikkola, Esa 2004b: Pälkäneen rauniokirkon kaivaukset vuonna 2003. Pirkanmaan alta. *Arkeologisia tutkimuksia 5. Tampereen museoiden julkaisuja 74*. Tampere.
- Suvanto, Seppo 1972: Pälkäneen keskiaika. *Pälkäneen historia I*. Vammala.
- Pettersson, Lars 1955: Hämeen linna ja Hämeen keskiaikaiset kirkot. *Hämeen historia I*. Hämeenlinna.
- Wallinheimo, J. W. 1913: Pälkäneen vanha kirkko ja hautausmaa. Eräs kirkkohistoria. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 11. Helsinki.
- Virkkala, Kalevi 1972: Pälkäneen geologiasta. Pälkäneen historia I. Vammala.
- Vuoristo, Katja 2005: Pälkäneen rauniokirkko rautakautisten kylien keskellä. Pirkanmaan alta. *Arkeologisia tutkimuksia 6. Tampereen museoiden julkaisuja 85*. Tampere.
- Vuorensola, Hannu 1988: Pälkäneen historia II. Jyväskylä.

Muut lähteet

<http://www.rauniokirkko.net/sivut.htm>.

Museoviraston muinaisjäännösten hoitorekisteri.

